

UDK: 323.13(497.6 Tomislavgrad)"198"

271.3

323.281(197.6)"198"

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 4. 9. 2012.

Prihvaćeno: 21. 11. 2012.

Duvno kao žarište "hrvatskog nacionalizma i katoličkog klerikalizma" u zadnjem desetljeću komunističke vlasti

IVICA LUČIĆ

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Zadnje desetljeće komunističke vlasti u Bosni i Hercegovini obilježeno je slabljenjem sustava, jačanjem antikomunizma, ali i pojačanom represijom kojom je vlast htjela sačuvati i učvrstiti svoje pozicije. To je posebice došlo do izražaja u Hercegovini, gdje su komunisti nakon čudesnih događaja u Međugorju pojačali pritisak na Crkvu te su mnogi tamošnji svećenici završili u zatvoru. Jedno od žarišta otpora komunističkom režimu te ujedno istaknuto mjesto državne represije postalo je Duvno. Desetine duvanjskih svećenika, srednjoškolaca, studenata i drugih građana osuđeno je na višegodišnje zatvorske kazne, a u prvim danima devedesetih godina u Duvnu su izbile prve antikomunističke i antijugoslavenske demonstracije u BiH, koje su nagovijestile kraj komunističke vlasti i intenzivno uključivanje Hrvata u javni i politički život te republike.

Ključne riječi: Duvno, Tomislavgrad, Katolička crkva, franjevci, nacija, socijalizam, Bosna i Hercegovina, komunizam.

Uvod

Budnost i borba protiv neprijatelja koji "nikada ne spava" važni su elementi iz opsežne i raznolike metodologije vlasti kojom su jugoslavenski komunisti upravljali državom. Budnost kao odsutnost svakog mira i spokoja stvorili su paranoičan sustav koji se održavao traženjem i otkrivanjem neprijatelja. Ako neprijatelj nije uočen, to nije značilo da ga nema, nego se samo vještije krije, pa je time i opasniji. Zato je trebalo biti još budniji te mu se energičnije suprotstaviti. Pri tome se nije pravila prevelika razlika između stvarnog i potencijalnog neprijatelja, između onoga tko radi na rušenju komunističke vlasti, onoga za koga se sumnja da je priželjkuje i onoga tko je pasivan i "čeka". Sama logika revolucionarne organizacije gurala je komuniste u borbu sa svima koji nisu prihvaćali njihovu ideologiju i nisu pristajali biti dio njihova sustava. Nesigurnost i strah koji se proširio nakon svibnja 1980. i smrti Josipa Broza Tita,

neupitnog vođe Partije i države, pojačao je represiju prema "neprijatelju svih vrsta i boja". Napadi na komunističke vrijednosti iz "građanskih" krugova u Beogradu, masovni prosvjedi albanskog stanovništva na Kosovu te neobjašnjivi koliko i neprihvatljivi događaji u Međugorju u Hercegovini dodatno su uznemirili jugoslavenski komunistički vrh. "Građanska desnica", "albanski separatisti" i "hrvatski (klero)nacionalisti" dobili su prioritet u odnosu na druge neprijatelje jugoslavenske Partije i države. Većinski hrvatski i katolički kraj, brojna ekonomska i politička emigracija, malobrojna i slaba partijska organizacija, franjevački samostan s trojicom eksponiranih, "politički nepodobnih" i zbog politike kažnjavanih franjevaca te samostanski časopis bili su više nego dostatni razlozi da Duvno u to vrijeme bude označeno kao žarište hrvatskog (klero)nacionalizma u Socijalističkoj Republici Bosni i Hercegovini (SR BiH).

Duvno osamdesetih godina dvadesetog stoljeća

Za razumijevanje svih duvanjskih, a i bosansko-hercegovačkih proturječnosti navest ćemo osnovne podatke o tom kraju, iz kojih se može vidjeti njegova društveno-politička zbilja. Prema službenom popisu iz 1991., u općini Duvno živjelo je 30 009 stanovnika (597 manje nego po prethodnom popisu iz 1981.). Od toga je bilo 86,6% Hrvata, 10,5% Muslimana, 1,9% Srba, 0,7% ostalih odnosno osoba nepoznate nacionalnosti i 0,4% Jugoslavena.¹

Općinska konferencija Saveza komunista Duvno brojila je polovinom osamdesetih godina, dakle neposredno pred prosvjede, 1084 člana, koji su bili organizirani u 64 osnovne organizacije. Kao i u većini hrvatskih krajeva u BiH, glavninu članova Partije činili su radnici u administraciji, prosvjeti i trgovini, dok je broj radnika u neposrednoj proizvodnji bio manji, a među poljoprivrednicima zanemariv. U dijelu duvanjskih sela (Galečić, Baljci, Letka, Srđani, Lipa, Omolje, Seonica, Vojkovići, Gornji Brišnik i Liskovača) uopće nije bilo osnovnih organizacija SK, što su komunisti smatrali problemom jer je tamo gdje oni nisu imali uporišta "postojala veća mogućnost djelovanja neprijateljskih snaga". Partija je procjenjivala da mora stvoriti uporišta u tim sredinama i pojačati rad drugih organizacija kao što su Savez socijalističkog radnog naroda (SSRN), Savez socijalističke omladine (SSO) i Savez udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata (SUBNOR), ali u tome nisu imali posebnog uspjeha.²

Vlast je vrlo pedantno prikupljala i podatke o "neprijateljima", pa je u razdoblju od 1979. do kraja 1988. u Duvnu registrirano 79 javnih "neprijateljskih istupa" sa 111 sudionika. Uglavnom se radilo o pojedinačnim istupima, osim slučaja u selu Brišnik, gdje je 31. srpnja 1981. istupio veći broj osoba. Navedeno je da su to bili istupi s pozicija "hrvatskog nacionalizma" pjevanjem "nacio-

¹ *Stanovništvo Bosne i Hercegovine – narodnosni sastav po naseljima*, Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Zagreb, 1995., 22.

² Arhiv župe i samostana u Tomislavgradu (dalje: AŽSTG), Spisi, Svezak B-22., Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina (dalje: SR BiH), OK SK BiH, Duvno, narodna odbrana, državna tajna, *Procjena političko-bezbjednosne situacije u opštini*, Duvno, jula 1985. godine.

nalističkih pjesama", "grubo vrijeđanje ličnosti druga Tita", "napadi na tekovine revolucije", "pisanje parola i simbola", "paljenje državne i partijske zastave", "oštećenje biste narodnog heroja" i slično. Za srpski i muslimanski nacionalizam navedeno je da nemaju "vidljivih obilježja". Poseban sigurnosni problem komunističkoj vlasti bili su "kleronacionalisti iz redova Rimokatoličke crkve". Oni su organizirali masovne vjerske skupove, tražili od vjernika da se "okrenu religiji kao jedinom zaštitniku morala, nacionalnih i drugih interesa", a sve je to često intonirano "otvoreno antikomunistički i antisocijalistički". Crkva organizira ekskurzije, hodočašća, mise za maturante, sportske i zabavne priredbe. Zabilježen je i slučaj iz ljeta 1985., kada je "oko 200 maturanata predvođenih svećenikom nakon mise bosonogo pješačilo do Međugorja". Naglašeno je da se "kler" kao argumentima služi "našim objektivnim teškoćama i subjektivnim slabostima" i koristi službene podatke o nezaposlenosti, padu standarda itd. Komunističkoj je vlasti posebno važan sigurnosni problem bilo 200 do 300 Duvnjaka koji su se nalazili u "redovima ustaške emigracije" pod čiji utjecaj "padaju i neki radnici na privremenom radu". Problemiziran je i podatak da "ima mnogo mješovitih brakova naših građana sa stranim državljanima".³

Komunistička represija

Sukladno iznesenim procjenama o "neprijatelju" režim je kontinuirano provodio represiju, pri čemu su na udaru posebice bili već spomenuti "kleronacionalisti iz redova Rimokatoličke crkve". Jugoslavenska komunistička vlast bila je posebno povrijeđena reakcijama skupine "ekstremnih emigranata – svećenika u inostranstvu" podrijetlom iz BiH povodom smrti Josipa Broza Tita. Naime fra Lucijan Kordić, fra Vjekoslav Lasić, don Martin Sentić i fra Andrija Kordić (te fra Lovro Globan i Ante Kozina podrijetlom iz SR Hrvatske) potpisali su "Protest" koji je objavljen u emigrantskom tisku. Potpisnici teksta istaknuli su da je režim J. B. Tita masovno strijeljao, organizirao logore smrti, stotine su svećenika ubijene bez suđenja, crkvena su imanja nepravедno oduzeta, a zagrebački nadbiskup Stepinac je progonjen. Napisali su i da su ljudska prava i narodne slobode, što posebno vrijedi za hrvatski narod, bili teško povrijeđeni. Ocijenili su da je socijalistički sustav u biti "sustav korupcije i laži".⁴ Služba državne sigurnosti (bezbjednosti – SDB) držala je početkom 1980. pod "operativnim tretmanom" – što znači da je sustavno kontrolirala, prisluškivala i pratila – 45 svećenika Katoličke crkve u BiH, od čega je njih 16 smatrala

³ AŽSTG, Spisi, Svezak B-22., SR BiH, Opština Duvno, OSUP, Stanica milicije Duvno, Strogo povjerljivo, *Procjena bezbjednosne situacije za područje SM Duvno*, Duvno, 20. I. 1989. Vidi "Ako je nestalo UDB-e, nije Udbaša (I.)", *Politički zatvorenik*, br. 244/245, srpanj/kolovoz 2012., 54.-56.; "Ako je nestalo UDB-e, nije Udbaša (II.)", *Politički zatvorenik*, br. 246, rujan 2012., 35.-37.

⁴ Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Republički Sekretarijat za unutrašnje poslove, Služba državne bezbjednosti (dalje: SR BiH, RSUP, SDB), Centar Mostar, broj 02-2597., 19. XII. 1980., *Informacija o neprijateljskom djelovanju grupe ekstremnih emigranata – svećenika, dostavlja se*, u potpisu načelnik Centra SDB-a Stipe Grizelj. Preslike svih dokumenata za koje nije navedeno gdje se nalaze u posjedu su autora.

povezanim s "ustaškom emigracijom". Franjo Vidović, novak iz samostana na Humcu, optužen je da je s još šestoricom učenika Franjevačke gimnazije u Visokom, po nalogu emigracije, "okupljao istomišljenike koji su bili spremni u danom momentu boriti se za NDH".⁵ On je u proljeće 1980. uhićen i zajedno s gimnazijalcem Ivanom Turudićem osuđen na višegodišnju zatvorsku kaznu. Vidović je osuđen na pet i pol, a Turudić na ukupno osam godina zatvora.⁶ Čak i obične akcije koje su svećenici organizirali, a ticale su se izgradnje ili popravka crkvi, uređenja groblja i sl., iritirale su vlasti, koje su ih doživljavale kao konkurenciju. Svećenici su optuživani da su tim akcijama "željeli dati društveni karakter" i nametnuti se vlastima "kao ravnopravni partneri", što je njima bilo apsolutno neprihvatljivo.⁷

Ideološki i politički animozitet prema Crkvi posebno su pojačali događaji iz Međugorja od lipnja 1981. godine.⁸ Tamošnji župnik fra Jozo Zovko uhićen je 17. kolovoza 1981. i osuđen na tri i pol godine zatvora.⁹ Tijekom 7. i 8. rujna 1981. uhićena su i dvojica svećenika iz franjevačkog samostana u Duvnu, fra Ferdo Vlašić i fra Jozo Križić. Časopis *Naša ognjišta* koji su uređivali premašio je nakladom i temama granicu koju je komunistička vlast postavila, pa su ga komunisti ugasili. U presudi Okružnog suda u Mostaru kojom su fra Ferdo i fra Jozo osuđeni na zatvorske kazne u trajanju od osam, odnosno pet i pol godina piše da su u protekle četiri godine (od 1977.) "omogućili utjecaj ekstremne ustaške emigracije na uređivanje i sadržaj lista". To se prije svega odnosilo na "vezu" s fra Lucijanom Kordićem, političkim emigrantom, urednikom izdavačke kuće ZIRAL te jednim od potpisnika "Protesta" nastalog povodom smrti J. B. Tita.¹⁰ Vlast je čekala "pravi trenutak" da započne kazneni progon dvojice fratarara iz samostana u Duvnu te zabrani časopis koji su izdavali. Taj trenutak bila je politička potreba povezivanja međugorskih događaja s "hrvatskim nacionalizmom" i političkom emigracijom. Fra Jozo Zovko je po izlasku iz zatvora raspoređen u župu Bukovica u općini Duvno. Bilo je očito da je "sklonjen" na mirno mjesto, u malu župu s tek nešto više od 2000 stanovnika i pet sela: Bukovica, Brišnik, Mrkodol, Omerovići (muslimansko selo) i Cebara

⁵ SR BiH, RSUP, Sektor za analitičko-informativne poslove i elektronsku obradu podataka (dalje: SAIP i EOP) Sarajevo, *Indikatori bezbjednosti*, godina VII., broj 44., strogo povjerljivo, Sarajevo, april 1981., 19.

⁶ Žarko ILIĆ, "Hercegovački franjevci u komunističkim zatvorima", *Kršni zavičaj*, br. 31, Humac, 1998., 142.

⁷ Socijalistički savez radnog naroda Bosne i Hercegovine (dalje: SSRN BiH), Općinski komitet (dalje: OK) Ljubuški, Koordinacijski odbor za društvena pitanja religije, broj: 94/80., dana 7. III. 1980., *Informacija o nekim klerikalističkim pojavama u općini Ljubuški*. Upućeno RK SSRN BiH Sarajevo.

⁸ Žarko IVKOVIĆ, "Kraljica Mira prelijepa žena koja želi pomiriti svijet", *Misterij Međugorja – 30 godina fenomena, prvi put: dokumenti Jugoslavenske tajne policije*, Zagreb, 2011., 9.

⁹ Milan VUKOVIĆ, Čl. 133. *KZ SFRJ nad Međugorjem. Sudski progon fra Joze Zovka*, Zagreb, 1990., 104.-142. Kazna je na Vrhovnom sudu Bosne i Hercegovine smanjena na dvije godine zatvora, a na Saveznom sudu na jednu godinu i šest mjeseci zatvora.

¹⁰ AŽSTG, Spisi, Sv. B-29., Ostavština fra Ferde Vlašića, sudski spisi 1981., SR BiH, Okružni sud u Mostaru, Broj K, 98/81., *Presuda*, Mostar, 11. XI. 1981. Više vidi u zborniku *Fra Ferdo Vlašić, vizionar i patnik. Spomenica u povodu desete obljetnice smrti (1995.-2005.)*, Tomislavgrad, 2005.

(gdje su ustaše 1941. poubijali većinu stanovnika srpske nacionalnosti). No njegov dolazak u Duvno uzbunio je lokalno komunističko vodstvo i "subjekte općenarodne obrane i društvene samozaštite", kako je sustav formalno nazivao lokalne partijske dužnosnike i policijske konfidente koji su se usredotočili na fra Jozu i njegov rad. Kada se fra Jozin boravak u Duvnu poveže s osudom i robijanjem fra Ferde Vlašića i fra Joze Križića, onda je jasno kako je i zašto Duvnu nametnuta stigma žarišta "katoličkog klerikalizma" i "hrvatskog nacionalizma" ili, riječju preuzetom iz rječnika jugoslavenskog represivnog aparata, "kleronacionalizma". Općinska konferencija Saveza komunista BiH u Duvnu budno je pratila i pedantno bilježila "neprijateljsku djelatnost" na svom području. Tako su tijekom 1984. registrirani brojni "neprijateljski istupi". Konstatirano je da je rad s omladinom "dosta slab i neorganizovan", na što ukazuje i činjenica da je oko 210 maturanata prisustvovalo "maturantskoj misi" u Duvnu, nakon čega su s fra Jozom Zovkom išli u Međugorje. Ocijenjeno je i da bi u "složnijoj situaciji" pojedinci ili grupe mogli iskoristiti neke od omladinaca za "svoje neprijateljske rabote", posebno zato što je tadašnja međunarodna situacija ocijenjena "veoma složenom s tendencijom stalnog pogoršavanja". Navedeno je i da je mlada generacija u duvanjskoj općini suočena s brojnim problemima, osobito nezaposlenošću, ali i pokušajima "snažnije indoktrinacije od strane kleronacionalista i drugih tuđih idejnih pogleda i negativnih političkih strujanja". Partiji je poseban problem bilo oko 250 Duvnjaka koji su bili članovi raznih političkih organizacija u emigraciji, a koji neprestano nastoje utjecati na što više radnika na "privremenom radu" u inozemstvu i "zavrbovati" ih. Ništa manji problem nije bio "katolički kler", koji "vjerske osjećaje naroda koristi u političke svrhe i identificira vjersku s nacionalnom pripadnošću".¹¹

To se posebno vidi iz stila kojim je intonirana informacija o maturantima koji s fra Jozom idu u Međugorje. Informacija je pisana s osjećajem mržnje i zavisti, ali i s neskrivenom prijetnjom. Politička nemoć, nemogućnost utjecaja na mladež, koja je sve češće javno manifestirala svoju vjeru, frustrirali su vlast i jačali animozitet prema svećenstvu. Kako je totalitarni komunistički sustav svaki oblik društvenog rada smatrao političkim radom, tako je i svaka aktivnost Crkve smatrana politikom, konkurencijom, odnosno neprijateljstvom. To pokazuje konstatacija Gojka Ubiparipa, jednoga od komunističkih vođa u BiH, koji je u funkciji predsjednika Savjeta za zaštitu ustavnog poretka i člana Predsjedništva BiH na proširenoj sjednici Stručnog kolegija SDB-a održanoj 24. ožujka 1987. uz ostalo rekao:

Nama crkva odvaja omladinu od SK, jer je, uglavnom, više prisutna u radu sa omladinom nego Savez komunista. Na primjer, na području Duvna imaju 22 fra-tra. To su obrazovani ljudi koji su u svakodnevnom kontaktu sa omladinom koja dolazi u crkvu i na taj način vrše uticaje na nju.¹²

¹¹ AŽSTG, Spisi, Sv. B-22., Savez komunista Jugoslavije, Opštinska konferencija Saveza komunista (OK SK) Bosne i Hercegovine Duvno, Broj 118., 21. IX. 1984., Državna tajna, Procjena političko-bezbjednosne situacije u opštini, Duvno, jula 1984. godine.

¹² SR BiH, RSUP, SAIP i EOP Sarajevo, *Indikatori bezbjednosti*, godina XIV., broj 68., državna tajna, Sarajevo, juni 1988., 102.

Omladina i uopće hrvatsko stanovništvo u Duvnu i Hercegovini mnogo su češće birali Crkvu negoli Savez komunista, najprije kao vjernici, a zatim i kao Hrvati, koji su se takvim odabirom opredijelili za svoj identitet, svoje običaje, kulturu i naposljetku jezik. Svi službeni dokumenti SK BiH – kako u Nevesinju ili Drvaru, gdje su Srbi bili apsolutna većina, tako i u Duvnu ili Kreševu, gdje su apsolutna većina bili Hrvati – pisani su naime srpskohrvatskim jezikom, odnosno "istočnom varijantom srpsko-hrvatskog jezika", kako se to govorilo. Partija, odnosno vlast, obraćala se Hrvatima u BiH jezikom koji je veliki dio njih smatrao tuđim, pa nije ni čudno da su je Hrvati teško prihvaćali i da se nisu baš najbolje razumjeli, posebno ako se ima na umu i "metajezik" socijalističkog samoupravljanja, koji je sam po sebi bio nerazumljiv bez obzira na to na kojem je jeziku i kojim standardom pisan.¹³ Jednako tako nije čudno ni to što je Savez komunista izlazak i pisanje lista *Naša ognjišta* (koji je nakon uhićenja urednika i zabrane preimenovan u *Sveta baština*) smatrao neprijateljskim, posebno zato što je tiskan na hrvatskom jeziku i nudio je sadržaje koji nisu bili isključivo vjerski, nego su se doticali i društvenog života. Upravo je to bio najveći problem vlastima. U svojim procjenama rada Crkve posebno su negativno isticali njezina nastojanja da (po uzoru na Poljsku) dobije "partnersku ulogu u društvu". Partija je posebno zazirala od vjerskih okupljanja, u čemu je uočavala "lidersku ambiciju Crkve", koju je prepoznavala u tezi da su "vjernici i Crkva isto", što je onda podrazumijevalo odvajanje vjernika od države u skladu s ustavnim načelom odvojenosti Crkve od države.¹⁴ Time se zapravo dovodio u pitanje legitimitet vlasti, što Partija ni u kom slučaju nije dopuštala.

Pjesma iz Brišnika

Komunistička vlast bila je posebno uznemirena događajem iz ljeta 1984. godine. U kući Joze Pranjica u selu Donji Brišnik okupilo se 31. srpnja 1984. šezdesetak mještana na ispraćaju njegova sina Dragana u vojsku. Tom je prilikom došlo do "pjevanja pjesama neprijateljskog sadržaja". Prema službenim izvješćima pjevalo se tu štošta, od hrvatske himne "Lijepa naša", pjesme "Marjane, Marjane", "U Brišniku bijela ruža niče pa i ona hvaljen Isus viče", pa do stihova "Oj crkvice na Brišničkom brijegu u tebi se Pavelići legu", "Druže Tito, kupit ću ti fiću, a mercedes Anti Paveliću", "Duvno moje ne volim te više u tebi se ćirilicom piše"... Primjetno je da je u službenoj dokumentaciji, kao i u me-

¹³ O pitanju uporabe jezika, što je bilo važno pitanje nacionalne (ne)ravnopravnosti u SR BiH, vidi *Mostarsko savjetovanje o književnom jeziku*, Sarajevo, 1974.; Milan ŠIPKA, *Standardni jezik i nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini (1850-2000). Dokumenti*, Knjiga 11., Sarajevo, 2001.; Dževad JAHIĆ, *Jezik, nacija, nacionalizam*, Sarajevo, 1990.; Ž. ILIĆ, "Hrvatski jezik u državnim i u crkvenim krugovima u BiH (Poredbena zapažanja u drugoj polovici 20. stoljeća)", *Motrišta*, br. 29, Mostar, siječanj 2004.; *Tragom slučaja Alilović*, Ljubuški – Zagreb, 1993.; Ivo LUČIĆ, "Politika oko jezika između dva Mostarska savjetovanja (1966.-1973.)", *Motrišta*, br. 29, Mostar, siječanj 2003.

¹⁴ SR BiH, RSUP Sarajevo, *Indikatori bezbjednosti*, godina X., broj 54., državna tajna, Sarajevo, decembar 1988., 27.-28.

dijima, hrvatska himna zajedno s pjesmama vjerskog sadržaja poistovjećena s onima gdje se klicalo Paveliću. Neke su pjesme i izmišljene. Zabilježeno je i pozdravljanje "uzdignutom desnicom" uz navodno klicanje Hitleru. Kao inicijatori i sudionici u pjevanju "vjerskih i nacionalističkih" pjesama identificirana je skupina od 18 učenika i studenata starosti između 17 i 23 godine. Konstatirano je da su u pjevanju "sudjelovali i ostali prisutni" te da je među njima bilo "maloljetnika i djece". Općinski sud za prekršaje osudio je trojicu maloljetnika na kaznu zatvora u trajanju od 15 dana, a devetero ih je osuđeno na zatvorske kazne od 60 dana. U službenim dokumentima kao sudionici događaja navedeni su: Zdravko Prljević, rođen 1962. u Brišniku, završio srednju kemijsku školu; Slobodan Prljević, rođen 1962. u Čitluku, član SKJ, student ONO i DSZ na Fakultetu političkih nauka u Zagrebu; Ante Belić, rođen 1963. u Brišniku, član SKJ, završio srednju vojnu školu u Beogradu, student ONO i DSZ na Fakultetu političkih nauka u Zagrebu; Milenko Belić, rođen 1961. u Brišniku, student Prirodno-matematičkog fakulteta u Sarajevu; Ivan Tomić, rođen 1963., student Prirodno-matematičkog fakulteta u Sarajevu; Bože Banović, rođen 1962. u Brišniku, autoprijevoznik; Ljuban Marinčić, rođen 1965. u Mrkodolu, završio srednju tekstilnu školu; Ante Marinčić, rođen 1964. u Mrkodolu, završio srednju tekstilnu školu; Mate Dukić iz Brišnika, rođen 1966., učenik IV. razreda Srednje građevinske škole u Duvnu; Ante Dukić, rođen 1967., učenik srednje škole u Zagrebu; Branislav Musić, rođen 1963. u Brišniku, student Pedagoške akademije u Sarajevu; Željko Musić, rođen 1967. u Brišniku, učenik Srednjoškolskog centra u Duvnu; Ante Banović, rođen 1961. u Brišniku; Mirko Prljević, rođen 1966. u Brišniku, završio srednju školu; Marko Čurčić, rođen 1965. u Brišniku, završio srednju školu; Ivan Pranjić, rođen 1965., napustio srednju školu; Tomislav Čerdić, rođen 1962. u Brišniku, KV mesar bez zaposlenja te Frano Musić, rođen 1967., koji je živio u Australiji i boravio u Duvnu kod rodbine.¹⁵ Trojica od njih i kazneno su gonjena te su 21. studenoga 1984. osuđena na zatvorske kazne u trajanju od devet Bože Banović odnosno deset (Zdravko Prljević i Milenko Belić) mjeseci.¹⁶ Fra Jozo Križić osuđen je 20. rujna 1984. na kaznu zatvora u trajanju od 60 dana s obrazloženjem da je 20. srpnja 1984. u mjestu Vojkovići u propovijedi na misnom slavlju održanom u povodu Svetoga Ilije pozivao vjernike da se "odreknu lažnih ideologija", "da ne sjede na dvije stolice", jer "sve je prolazno a Crkva i Bog nude vječni život".¹⁷

U informaciji koju je izradio OK SK BiH Duvno navedene su za to vrijeme uobičajene političke fraze po kojima je tobože "ogromna većina radnih ljudi,

¹⁵ AŽSTG, Spisi, Sv. B-22., OK SK Duvno, Strogo pov., 66/84., 12. IX. 1984., *Informacija o negativnim pojavama u mjesnoj zajednici Donji Brišnik; Informacija o negativnim pojavama u Donjem Brišniku*, bez navedene institucije koja ju je izradila. Vidi "Namješteni politički procesi u duvanjskoj općini", *Politički zatvorenik*, br. 114, rujan 2001., 41.-43. U dokumentima OK SK navedeni su i neki pogrešni podatci koje je autor ispravio. Tako je kao prvi sudionik „pjevanja“ naveden Zdravko Pranjić – umjesto Zdravko Prljević. Mate Dukić nije išao u srednju školu u Livno već u Duvno, njemu su samo prijetili izbacivanjem iz duvanjskog i prebacivanjem u srednjoškolski centar u Livno. Ante Dukić nije bio učenik srednje škole u Duvnu već u Zagrebu.

¹⁶ SR BiH, Okružni sud u Mostaru, *Presuda*, K. 78/84., 21. XI. 1984.

¹⁷ SR BiH, Opštinski sud za prekršaje Duvno, *Rješenje*, broj: P. 1033/84., Duvno, 20. IX. 1984.

omladine i građana istinski i čvrsto, bez kolebanja, na liniji politike Saveza komunista Jugoslavije, za slobodan i nesmetan razvoj, bratstvo i jedinstvo, socijalistički samoupravan razvoj i nesvrstanu vanjsku politiku zemlje", ali da se ne smije zaboraviti niti podcijeniti "djelovanje pojedinaca i grupa". Kao primjeri takvoga djelovanja navedeni su slučajevi koji su se dogodili prethodne dvije godine, od skidanja slike J. B. Tita u Osnovnoj školi Bukovica do paljenja državnih zastava, pjevanja "neprijateljskih pjesama" te pisanja "neprijateljskih parola" u Srednjoškolskom centru u Duvnu. Kao glavni inicijatori neprijateljskih djelatnosti apostrofirani su "pojedini katolički svećenici" koji "manipuliraju vjerskim osjećajima građana, naročito omladine". Kao "najekstremniji" svećenici navedeni su fra Jozo Zovko, fra Ferdo Vlašić, fra Jozo Križić i fra Ante Perković, za koje je napisano da "ne misle dobro ni ovom narodu, ovoj zemlji, i ogromnoj većini poštenih i lojalnih svećenika". Informacija završava konstatacijom da su sve lokalne društveno-političke organizacije osudile "ove negativne pojave" i zauzele "jedinствен stav" da neće dopustiti poigravanje s "našom slobodom, slogom, bratstvom i jedinstvom, socijalističkim zajedništvom, samoupravnim i nesvrstanim putem razvoja".¹⁸

Ubrzo je "Brišnički slučaj" ispunio stranice gotovo svih jugoslavenskih novina od Sarajeva, Zagreba, Splita i Beograda pa do Skopja. Već sami naslovi odaju stajališta i karakter tekstova.¹⁹ Uz žestoke osude uglavnom su reinterpretirani podaci iz službene partijske informacije o "negativnim pojavama u Donjem Brišniku", gdje se sastao "zbor radnih ljudi i građana" koji je "oštro osudio" događaj. Mediji su zabilježili da se nije čuo nijedan glas u njihovu obranu, ali su primijetili i to da se nitko od drugih nazočnih na ispraćaju nije suprotstavio pjevanju ili prosvjedovao zbog toga, pa čak niti prijavio pjevanje nadležnim institucijama. Uhićenja su uslijedila tek 11. kolovoza (dvanaest dana nakon događaja), a tu se večer pred zgradom milicije okupilo pedesetak ljudi koji su "tiho prosvjedovali". Mladići koji su optuženi za pjevanje pjesama "neprijateljskog sadržaja" odbili su kazati tko je bio "kolovođa", odnosno tko je započinjao pjesme, nego su rekli sucu da "radi svoj posao", zajednički prihvatili krivnju i otišli na izdržavanje kazne u mostarski zatvor. To je posebno isprovo-

¹⁸ AŽSTG, Spisi, Sv. B-22., OK SK Duvno, Strogo pov., 66/84., 12. IX. 1984., *Informacija o negativnim pojavama u mjesnoj zajednici Donji Brišnik i Informacija o negativnim pojavama u Donjem Brišniku*.

¹⁹ "Predvodili mladiće", *Večernji list* (Zagreb), 4. IX. 1984.; "U tebi se Pavelići legu", *Naši dani* (Sarajevo), br. 820, 14. IX. 1984. (tekst prenijela *Slobodna Dalmacija* /Split/, 27. IX. 1984.); "Tko priziva mrak?", *Večernji list*, 22. i 23. IX. 1984.; "Otrovni stihovi prošlosti", *Oslobođenje* (Sarajevo), 23. IX. 1984.; "Pjesma crne aveti", *Vjesnik* (Zagreb), 23. IX. 1984.; "Ne miruju fra Zovko & kompanija", *Danas* (Zagreb), br. 136, 25. IX. 1984.; "Pijani ili opijeni neprijatelji", *Oslobođenje*, 26. IX. 1984.; "Čutanje nikuda ne vodi", *Večernje novosti* (Beograd), 29. IX. 1984.; "Čeka se pravi odgovor", *Večernje novosti*, 28. IX. 1984.; "Pjevači u manjini", *Naši dani*, 28. IX. 1984.; "Nacispiritistička seansa", *Polet* (Zagreb), 28. IX. 1984.; "Što se leže na brišničkom brijegu", *Nedjeljna Dalmacija*, br. 699, 30. IX. 1984.; "Tko je inicijator 'pjevanja'?", *Duvanjski list* (Duvno), br. 9, rujan 1984.; "Poglavnici", *Svijet* (Sarajevo), 1. X. 1984.; "Opasni deseterci", *Svijet*, 1. X. 1984.; "Sablana nota nacionalističkog zbora", *Arena* (Zagreb), br. 1241, 3. X. 1984.; "Optuženi kolovođe", *Slobodna Dalmacija*, 11. X. 1984.; "Nakon kazni pritvor", *Večernji list*, 12. X. 1984.; "Zatvor za neprijateljsku propagandu", *Večernji list*, 22. XI. 1984.

ciralo vlast, koja je zaključila da je u pozadini slučaja netko moćan i dobro organiziran. Naravno, sumnja je pala na Katoličku crkvu, odnosno svećenike koji su stalno prozivani i optuživani za poticanje hrvatskog nacionalizma i uopće "neprijateljske djelatnosti", što su oni negirali. Komunisti su poticali postupak tzv. diferencijacije i preko medija tražili od Crkve da se javno distancira od "brišničkih događaja" ako već s njima nema nikakve veze.²⁰

Pod pritiskom politike i medija te pod prijetnjom represivnog aparata osamnaest svećenika samostana u Duvnu s okolnim župnicima Duvanjskog dekanata potpisalo je 29. rujna 1984. izjavu koju su dostavili najvažnijim crkvenim i državnim institucijama u Zagrebu, Beogradu, Sarajevu, Mostaru i Duvnu, uredništvima listova koji su pisali o tim događajima te uredništvima nekih katoličkih listova. Svećenici su odbacili navode u "Informaciji", ukazali na štetnost poistovjećivanja "inkriminiranih pjesama" s onima domoljubnog ili vjerskog sadržaja te naglasili: "Nitko od crkvenih službenika na ovom području ni na koji način nije povezan s događajem o kojem se izvješćuje da se dogodio u Donjem Brišniku." Svećenici su naznačili i mogućnost sudske zaštite protiv kleveta kojima su neki od njih izloženi.²¹ Dramski pisac i glumac Rusmir Agačević Rus napisao je za sarajevski *Svijet* duboko tendenciozan i zlonamjeran članak, toliko da neke dijelove tog članka vrijedi citirati:

Jeste l' čuli djeco, vjerujte bez šale, otvara se škola za ustaše male... Što!? Što ne bi!? Auuu? Pa nek se djeca uče. Kad znaju pjevat i Antuku dozivat, nek se uče i drugim stvarima koje idu uz to. Kojim? Pa svim brate. Svim. Dobiju raspored časova i prionu na učenje. Prvi čas: zabijanje eksera pod nokte. Drugi: rezanje jezika. Treći: vađenje očiju kamom. Četvrti: udaranje maljom po glavi. Peti: klanje u sjedećem i Šesti: testerisanje glave u ležećem položaju. Ako se ko potrefi pa je slab, može ostati u rešetki i učiti otkidanje nogu i ruku sjekirom. Eto, tako bi napriliku izgledala ta, ustaška, škola.²²

Kao predavači za "ustašku školu", po nastavnom programu kako ga je vidjela jugoslavenska politička javnost a formulirao Agačević, predloženi su katolički svećenici iz duvanjskog samostana, koji su opet optuženi kao inspiratori i poticatelji "neprijateljskih istupa". Slikovit je i prikaz svećenika u Agačevićevu tekstu:

Ko to zaboravlja drugi svjetski rat? Ko to zaboravlja strahote. Mrtvu djecu. Majke. I očeve. Ko!? Ili možda ne zaboravlja. Možda bi sve to volio ponovo. Možda su mu mala crkvena dvorišta. Neprikladna popovska odjeća. Možda bi volio još crnju. Još mračniju. Sa opasačem. Bombom i kamom? Možda bi pop poglavnikom bio? I svu tu djecu i svu tu omladinu priprema. Vježba. Uči. Vodi da Stepincu cvijeće na grob polaže. Zašto Stepincu gore svijeće!? Otkud buketi cvijeća!? Kakvi su to vjernici na koljenima pred njegovim grobom? Ostanimo malo otvorenih usta i zaibretimo se. I skontajmo sve fino i polahko... Možda i osjetimo otkud sav taj vjetar puše. I otkud sve te pjesme dolaze. I odzvanjaju.²³

²⁰ "Što se leže na brišničkom brijegu", *Nedjeljna Dalmacija*, br. 699, 30. IX. 1984., 8.-9.

²¹ AŽSTG, Spisi, Sv. B-22., *Izjava svećenika Duvanjskog dekanata*, Duvno, 29. rujna 1984. Vidi "Izjava svećenika duvanjskog dekanata", *Glas koncila*, br. 22 (542), 14. listopada 1984., 2.

²² "Poglavnici", *Svijet*, 1. X. 1984., 22.

²³ *Isto*.

Komunistička vlast u Duvnu morala je dokazati javnosti da nije odgovorna za navedene događaje, da im "budnost" nije popustila te da nisu "oportunisti" koji samo promatraju događaje. Tako su u raspravama koje su se vodile oko "Brišničkog slučaja" otkrivene i neke činjenice karakteristične za hrvatska područja u zapadnom dijelu Hercegovine i dijelovima zapadne Bosne, koje nisu bile uobičajene u drugim krajevima BiH i Jugoslavije. Selo Brišnik nedaleko od grada Duvna, s oko 300 (negdje se spominje i 500) omladinaca, nikada nije imalo organiziranu omladinsku organizaciju niti im se ikada obratio netko iz OK SSO Duvno, priznao je predsjednik te organizacije Bojan Kožica.²⁴ Umjesto političkog rada pojačan je rad represivnog aparata. Duvno je postalo žarište "nacionalizma, ustaštva i klerikalizma". U simboličkom smislu zamijenilo je Lišticu (odnosno Široki Brijeg), koja je dugo vremena nosila tu hipoteku. Kako se takva etiketa stjecala i kako je neko mjesto postajalo žarište "neprijateljskog djelovanja" može se vidjeti iz izjave republičkog sekretara za unutrašnje poslove SR BiH Duška Zgonjanina sa sjednice Stručnog kolegija SDB-a Republičkog sekretarijata unutrašnjih poslova (RSUP) SR BiH održane 8. veljače 1985., kada je uz ostalo rekao:

Neka područja u našoj republici određenim pojavama postaju sve interesantnija. Primjer je kod nas područja Duvna, a kamo sreće da je to samo Duvno. Dobro bi bilo da naša analitika i naši centri SDB lociraju ta područja gdje su te neprijateljske pojave češće, ne zbog toga da to područje karakterišemo ovakvim i onakvim, već zbog toga da ga istražimo, da otkrijemo nosioce neprijateljske djelatnosti i njegova žarišta. Ubjeđen sam, ako budemo znalački vodili ovu akciju u Duvnu i primjenjivali potrebne metode i sredstva, da ćemo doći do organizovanih grupa i grupica na području Duvna u vezi sa emigracijom, Splitom, Zagrebom, Imotskim i ne znam ja gdje sve ne.²⁵

Od „okorelih srednjoškolaca“ do terorista

Duvno se našlo pod pojačanom pozornošću represivnih tijela vlasti, koja su nastojala pronaći "nosioce neprijateljske djelatnosti i njihove veze". Nisu otkriveni nikakvi međunarodni teroristi niti kakvi ideolozi koji bi stajali iza platforme nacionalističkog ili sličnog djelovanja. Umjesto njih uhićena su četvorica mladića koji su tek završili srednju školu. Oni su 19. rujna 1985. pred Okružnim sudom u Mostaru osuđeni za kaznena djela neprijateljske propagande (članak 133. Kaznenog zakona Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije/KZ SFRJ) i terorizma (čl. 125. i 138. KZ SFRJ). To su bili Šimun Šarić, rođen 1966., iz Stepena; Jozo Radoš, rođen 1965., iz Crvenica; Pavo Šarac, rođen 1965., iz Donjeg Brišnika i Jozo Čurčić, rođen 1965., iz Gornjeg Brišnika, svi iz općine Duvno. Uhićeni su i osuđeni (na zatvorske kazne u trajanju od četiri godine i četiri mjeseca do četiri godine) jer su kao "organizovana grupa"

²⁴ "...U tebi se Paveliću legu", *Naši dani*, 14. IX. 1984., 5.

²⁵ SR BiH, RSUP, SAIP Sarajevo, *Indikatori bezbjednosti*, godina XI., broj 55., državna tajna, Sarajevo, mart 1985., 65.

još od 1980., dakle kao četrnaestogodišnjaci i petnaestogodišnjaci, u "strogoj konspirativnosti" djelovali s pozicija "hrvatskog nacionalizma i separatizma". Još su kao srednjoškolci "pisali pjesme izrazito neprijateljskog sadržaja", crtali "nacionalističke i ustaške simbole", a kod optuženih su pronađene "školske bilježnice i udžbenici sa ispisanim nacionalističkim i ustaškim simbolima i parolama i tekstovi pjesama i pisama neprijateljskog sadržaja", kao i 27,5 kg eksploziva, koji su tobože namjeravali upotrijebiti za "izvođenje diverzantsko terorističkih akcija" i rušenje "Ustavom SFRJ utvrđenog poretka".²⁶ Zapravo se radilo o privrednom eksplozivu kojim je otac jednoga od optuženih uređivao gradilište.²⁷ U *Informaciji o djelovanju sa neprijateljskih pozicija na području opštine Duvno*, nastaloj kao materijal sa sjednica Predsjedništva OK SK BiH Duvno i Komiteta za općenarodnu obranu i društvenu samozaštitu (ONO i DSZ) općine Duvno koje su se održavale u ljeto 1985., piše da su razmatrani i "drugi neprijateljski istupi grupa i pojedinaca na području opštine" te je konstatirano da su "nosioci neprijateljskih djelatnosti" uglavnom "mlađa lica, što posebno zabrinjava i ukazuje na nivo indoktrinacije mladih ljudi sa pozicija suprotnih samoupravnom socijalizmu i osnovnim tekovinama NOR-a i socijalističke revolucije". Zaključeno je da je jedan od uzročnika navedenih pojava "slab, nedovoljan i neadekvatan idejno vaspitni rad sa omladinom, posebno školskom", ali i da se "direktna i snažna indoktrinacija školske omladine ostvaruje na nastavi vjeronauka, koji drže svećenici specijalisti za rad s omladinom", a posebno fra Jozo Križić i fra Jozo Zovko. Na optužene su "poticajno djelovali oportunistički stavovi i ponašanje" nekih profesora: Mije Tokića, Stojana Vučemila, Branka Zrne i Mate Kelave, koji su "bili upoznati na neki način sa djelatnošću navedenih učenika ali nisu obavijestili upravu škole niti nadležne organe". Pred sve komuniste u općini, a posebno u školama, postavljen je zadatak provođenja "diferencijacije sa pojedincima i grupama koji djeluju sa idejno tuđih pozicija" uz posebnu napomenu da s omladinom ne mogu raditi osobe koje su se "eksponirale s tuđih idejnih pozicija" te da u "raščišćavanju sa ovim pojedincima treba koristiti zakonska i druga ovlaštenja shodno samoupravnoj praksi".²⁸

Hrvatskim nacionalizmom u Duvnu i Bosni i Hercegovini bavile su se i savezne institucije. Tako je u informaciji SDB-a Saveznog sekretarijata za unutrašnje poslove (SSUP) navedeno da su u "zadnjih nekoliko godina" česta "nacionalistička ispoljavanja" jednoga broja učenika i studenata Hrvata iz Hercegovine, što se manifestira kroz "verbalne istupe i vrijeđanja na nacional-

²⁶ SR BiH, Okružni sud u Mostaru, *Presuda*, br. K 70/85., 19. rujna 1985.

²⁷ Autor teksta je dvadesetak godina nakon toga razgovarao s jednim od sudionika događaja, koji je potpuno negirao bilo kakvu namjeru počinjenja terorističkog napada. Bila je to konstrukcija službenika SDB-a koji su im prije suđenja zaprijetili da će za svaku rečenicu koju izgovore na sudu dobiti godinu zatvora više. Nakon promjene vlasti osuđeni je razgovarao i sa sucem, koji mu je rekao da su mu iz SDB-a rekli i kolike će im kazne izreći.

²⁸ AŽSTG, Spisi, Sv. B-22., SR BiH, Predsjedništvo OK SK, Komitet za općenarodnu obranu i društvenu samozaštitu (ONO i DSZ) Duvno, *Informacija o djelovanju sa neprijateljskih pozicija na području opštine Duvno*, Za internu upotrebu, Duvno, septembra 1985.

nom osnovu". A onda su, po ustaljenom redu, nabrojeni svi stereotipni grijesi hrvatskih studenata i srednjoškolaca iz Hercegovine, koji "pjevuju ustaške pjesme i veličaju NDH", "brane Stepinca", "odobravaju zlodjela ustaša nad srpskim življem", "pišu nacionalističke i ustaške parole", a sve to "pod utjecajem reakcionarnog dijela klera". Spomenuta je i skupina svršenih srednjoškolaca iz Brišnika, Mesihovine i drugih duvanjskih mjesta koja je, opet "pod utjecajem reakcionarnog dijela klera" i "ekstremnog dijela fašističke emigracije iz inostranstva", pripremala eksploziv i naprave za "izvođenje diverzantsko-terorističkih akcija na tom području". Naravno, radilo se o političko-milicijskoj konstrukciji u kojoj je nekoliko mladih ljudi osuđeno na dugogodišnje zatvorske kazne, a čitav kraj, zajedno s "ekstremnim" svećenicima, još jednom prokazan kao ustaški i teroristički.²⁹ Dokle su išle istrage i što se sve smatralo "neprijateljskim djelovanjem" pokazuju i podaci da je SDB registrirao kako je "desetogodišnjak" iz Kongore kod Duvna "pisao parole kojima se vrijeđa ličnost druga Tita i parole 'Živjela Hrvatska' i 'Živio Ante Pavelić', a uz to je nacrtao hrvatski grb bez socijalističkih simbola". Registriran je i slučaj svađe između učenica hrvatske i muslimanske nacionalnosti u osnovnoj školi u Duvnu nakon što su dvije učenice muslimanske nacionalnosti tvrdile da su osuđeni svećenici Vlačić i Križić "zaslužili kaznu". Pod "kleronacionalističku djelatnost" zavedeno je i pjevanje hrvatske himne "Lijepa naša" nakon nekih vjerskih svečanosti. Tako je registrirano da se u Duvnu na proslavi Sv. Nikole Tavelića 1981. nakon pjevanja himne "začuo euforičan aplauz četiri do pet hiljada prisutnih vjernika".³⁰ O načinu na koji su predstavnici jugoslavenske vlasti gledali na Hrvate iz "zapadne Hercegovine", kamo su smještali i Duvno, vrlo slikovito govori rečenica iz knjige Ljubana Karana, oficira "organa bezbednosti", odnosno protuobavještajne službe Saveznog sekretarijata za narodnu obranu (SSNO), kolokvijalno nazivane KOS prema ranijem nazivu "kontraobavještajna služba". Pišući o počecima svoga rada u sigurnosnoj službi, potpukovnik Jugoslavenske narodne armije (JNA) i autor knjige kaže:

Jedan suradnik, Hrvat, uporno je ukazivao na vojnika iz jednog sela kod Duvna da je nacionalista, sa ekstremnim šovinističkim stavovima i da na njega treba obratiti pažnju. Moram priznati da me u početku to nije nešto mnogo zainteresovalo iz prostog razloga, "Hrvat iz zapadne Hercegovine – pa šovinista", jaka stvar, pa koji Hrvat sa tog područja to nije?³¹

Radilo se o već spominjanom Pavi Šarcu, koji je bio na odsluženju vojnog roka u Kovinu, gdje je autor knjige službovao i na temelju marginalnih i naivnih izjava i rečenica u pismima "pakirao" mu "neprijateljsko djelovanje". Karan je kao inspiratora i organizatora "Brišničkog slučaja" označio fra Jozu Križi-

²⁹ SFRJ, SIV, Savezni sekretarijat za unutrašnje poslove, Služba državne bezbednosti, *Neprijateljsko delovanje prema mladima i među mladima, Referati i diskusije sa stručnog savetovanja održanog 6. i 7. decembra 1988. godine u Školskom centru Instituta bezbednosti*, Beograd, april 1989., 55.

³⁰ SR BiH, RSUP, SAIP Sarajevo, *Indikatori bezbjednosti*, godina IX., broj 48., državna tajna, Sarajevo, mart 1983., 43. i 72.-73.

³¹ Ljuban KARAN, *Bio sam oficir KOS-a*, Beograd, 2006., 32.

ća, koji je tobože na satovima vjeronauka "vršio uticaj na srednjoškolce da se udružuju i ruše Jugoslaviju, a sa najokorelijim srednjoškolcima je kontaktirao i van crkve i usmeravao ih kako da deluju". Gotovo da bi se sva paranoja jugoslavenskog komunističkog sustava mogla pročitati iz ove rečenice, a pogotovo iz fraze "najokoreliji srednjoškolci". Karanova knjiga puna je predrasuda karakterističnih za određeni broj "oficira" i "bezbednjaka" JNA i, što je znakovito, kod njega se u dvadeset godina od "slučaja Šarac" ništa nije promijenilo. Ostao je isti mentalni sklop, formiran davno u vojnim školama i na "bezbednosnim kursovima". To pokazuje i njegovo nagađanje kako je jedan od osuđenih Duvnjaka, Jozo Radoš, za kojega inače tvrdi da je bio "fasciniran ustaškim pokretom", vjerojatno 2000. postao ministar obrane u vladi Republike Hrvatske. To zaključuje po tome što je Radoš "od mladosti pokazivao interesovanje prema politici i bio je predsednik omladine u svome selu".³² Kao što su za potpukovnika Karana svi Hrvati iz zapadnog dijela Hercegovine "šovinisti", tako su i svi hrvatski dužnosnici – ministri vjerojatno "fascinirani ustaškim pokretom" bez obzira na to jesu li u vladi Hrvatske demokratske zajednice (HDZ) do 2000. ili onoj šesteročlane lijeve koalicije nakon 2000., kada je ministar obrane bio drugi Jozo Radoš.

Petnaestak mjeseci nakon suđenja duvanjskim mladićima za "terorizam" i dvije godine nakon uhićenja i suđenja "brišničkoj skupini" zbog pjevanja na proslavi upriličenoj zbog ispraćaja u vojsku dogodio se donekle sličan slučaj u Sarajevu. Sličan samo na prvi pogled, jer je vlast u tom slučaju postupila potpuno drukčije, što je važno za usporedbu i ocjenu duvanjskih događaja. Naime skupina od 19 mladića i djevojaka iz, kako je u medijima navedeno, "dobrih kuća" proslavljala je rođendan u zajedničkoj organizaciji dviju studentica Filozofskog fakulteta u Sarajevu. Stan u kojem se proslava odvijala bio je okićen nacističkim zastavama, uzvanici su nosili neku vrstu odora s kukastim križevima na rukavima ili četničkim kokardama na glavama. Raspravljalo se o potpori slovenskim kolegama koji su tražili ukidanje štafete, služenje civilnog vojnog roka i slično, čak se govorilo i o organizaciji uličnih mitinga i prosvjeda. Nakon tri tjedna medijske galame, niza partijskih sastanaka i sjednica "drugarskih vijeća", čitav je slučaj zataškan. Bio bi već odavno i zaboravljen da na tom rođendanu nisu bile neke javnosti i danas zanimljive osobe kao što su Aleksandar Hemon, Isidora Bjelica ili Miljenko Jergović.³³

Naravno da se ovdje nije radilo ni o kakvoj "fašističkoj ideologiji" niti fašizmu, kao što to nije bio slučaj niti u Duvnu. Ono što je važno za ovaj slučaj

³² Isto, 32.-35.

³³ "Maskenbal u crnim košuljama", *Politika* (Beograd), 7. I. 1987., 11.; "Sablasni dekor rođendanskog slavlja", *Oslobođenje*, 9. I. 1987., 5.; "Poznata imena aktera", *Oslobođenje*, 10. I. 1987., 2.; "Poznati učesnici 'maskenbala'", *Politika*, 10. I. 1987., 13.; " 'Maskenbal' bez maski", *Politika*, 14. I. 1987., 9.; "Poslije slavlja u fašističkom dekoru, Kukasti paravani", *Oslobođenje*, 15. I. 1987., 3.; "Egzibicionizam objesnih i dokonih", *Oslobođenje*, 15. I. 1987., 3.; "Na političkom stubu srama", *Politika*, 15. I. 1987., 9.; "Nisam fašista", *Politika*, 17. I. 1987., 15.; "Oglasila se I. Bjelica", *Oslobođenje*, 17. I. 1987., 4.; "Čudo u Sarajevu", *NIN* (Beograd), 18. I. 1987., 28.; "Borci Sarajeva osudili 'bal crnih košulja', Daleko od bezazlenog", *Oslobođenje*, 23. I. 1987., 3.; "Fašizam s majonezom", *Danas*, 27. I. 1987., 63.-64.; "Gorke pouke rođendanskog slavlja", *Oslobođenje*, 31. I. 1987., 3.

jest to da odnos prema učenicima i studentima Hrvatima iz Duvna nije bio isti kao odnos prema studentima različitih nacionalnosti (što je posebno važno) iz Sarajeva. Dok su prvi osuđeni kao "okorjeli srednjoškolci", fašisti i teroristi, drugi su ukoreni na "drugarskom vijeću" zbog "egzibicionizma". Kukasti križ na bilježnici srednjoškola iz Duvna (čiji je otac "radnik na privremenom radu u inozemstvu", a djed nestao 1945. negdje na Križnom putu) smatran je mnogo opasnijim od istog tog znaka na zidu stana studentice iz Sarajeva čiji je otac šahovski majstor, a djed pukovnik vojne službe sigurnosti KOS-a. Prvi su bili rezultat i uspjeh "djelovanja ekstremne emigracije, (klero)nacionalizma i slično", dok su drugi bili slika propusta i neuspjeha same Partije i vlasti. Da bismo objasnili svu složenost odnosa između sela i grada, odnosno Sarajeva i rubnih dijelova BiH, trebalo bi nam mnogo više prostora nego što to dopušta ovaj rad. Komunistička društvena elita (iako i sama najvećim dijelom sa sela) najčešće se prezirivo odnosila prema selu i seljacima kao nekoj vrsti nepopravljivih klasnih neprijatelja i protivnika socijalizma. Ta se netrpeljivost zadržala i do danas, a u mnogim (pro)komunističkim interpretacijama rata iz devedesetih govori se o sukobu "ruralnih" elemenata s "urbanim", odnosno napadu na gradsku kulturu i civilizaciju.³⁴ U svakom slučaju, duvanjski mladići završili su u zatvoru, a sarajevska je mladež završila fakultete, dijelom i magistrirala i doktorirala, te i danas, nakon što se komunistički sustav urušio zajedno s jugoslavenskom državom, zauzima vrlo važne pozicije u društvu. Da se tu nije radilo tek o promjeni političke situacije u petnaestak mjeseci razmaka između duvanjskih i sarajevskih događaja (iako je i to imalo utjecaj na odluke vlasti) pokazuju i zbivanja s početka devedesetih.

Prosvjedi protiv ruskog akceleratora i jugoslavenskog komunizma

Prosvjedi koji se nisu dogodili u Sarajevu dogodili su se u Duvnu. Prvih dana siječnja 1990. došlo je do prosvjednog okupljanja (uglavnom) većinskog hrvatskog stanovništva u Duvnu (Tomislavgrad). Razlog nezadovoljstva bio je početak izgradnje "linearnog elektronskog akceleratora" ruskog podrijetla, koji je sarajevska tvrtka Energoinvest namjeravala postaviti u tamošnjoj Tvornici kablova. Duvanjskim krajem pronio se glas da je akcelerator radioaktivan te je zbog zračenja štetan za okoliš i zdravlje ljudi. Informaciju je pratila i primjedba "da nije štetan ne bi se ni gradio u Duvnu". Ona se činila logičnom kada se uzme u obzir da je komunistička jugoslavenska vlast do tada vrlo malo ulagala u taj kraj. Slučaj akceleratora u Duvnu nastao je unutar šireg društvenog i političkog konteksta, koji se odnosi na slabljenje i raspad komunističkog sustava u Europi, ali još više u svjetlu tragedije koja se dogodila u sovjetskoj atomskoj elektrani u Černobilu. Percepcija većine stanovništva Jugoslavije (kao i čitave Europe) o atomskoj energiji drastično je promijenjena. Osim u

³⁴ Xavier BOUGAREL, "Yugoslav Wars: The 'Revenge of the Countryside' between Sociological Reality and Nationalist Myth", *East European Quarterly*, vol. XXXIII, no. 2, June 1999, pp. 157.-175.

građanstvu, protunuklearno raspoloženje ojačalo je i u znanstvenim i akademskim krugovima, a nuklearne elektrane postale su bauk i smrtna opasnost.³⁵ Nakon havarije u Černobilu ekologija je postala prilično efikasno oružje protiv (komunističkih) režima i vladajućih garnitura. Bila je to tema koja je lako okupljala nezadovoljnike, osiguravajući im legitimitet nastupanja i ne dovodeći ih pri tome u izravnu ideološko-političku konfrontaciju s vlašću. Zalagati se za čist zrak i "zdravlje naše djece" bio je legitiman, ali i legalan način pritiska na vlast. Uskoro se i sama vlast postavila donekle tolerantno prema "zelenima", računajući da to može biti dobar ispušni ventil nezadovoljnicima. Ekološki pokreti, a uskoro i stranke, stvarali su privid pluralizma a da nisu bili stvarna prijetnja i politička konkurencija komunističkim vlastima. Ipak, ekološka pitanja često su bila tek povod, a ne i glavni motiv nezadovoljstva i prosvjeda.

Prvi otvoreni i javni prosvjedi koje nije organizirao Savez komunista, a za njih je saznala i šira javnost, dogodili su se početkom siječnja 1989. u Zenici, kada je četrdesetak građana izašlo na ulicu prosvjedujući protiv zagađenja. No sutradan je Socijalistički savez radnog naroda organizirao još veći skup, na kojem je zatražena bolja zaštita od zagađenja. Tako je Partija preko Socijalističkog saveza preuzela kontrolu nad prosvjednicima i prosvjedom, prikazujući ga kao svoju akciju. Ipak, prije se malotko usuđivao javno prosvjedovati.³⁶ Prosvjedi protiv zagađenja dogodili su se u općini Ljubuški još u ljeto 1988., kada su mještani Mostarskih Vrata, Gradske i Gornjih Radišića blokirali prilaz deponiju smeća koji se nalazio između tih triju sela te su spriječili njegov dovoz. Pregovori s gradskim vlastima trajali su danima, sve dok nije postignut određeni sporazum. Predstavnici vlasti prijetili su milicijom, pa čak i vojskom iz garnizona u Čapljini. Informacija o prosvjedu nije došla do medija te je ostao nepoznat javnosti.³⁷

Na konferenciji za tisak koju je 10. studenoga 1989. održao Republički komitet za zdravstvo, rad i socijalnu zaštitu Bosne i Hercegovine demantirane su glasine da se u BiH odlaže atomski otpad iz Krškog i elektrana iz inozemstva. Obavljene su provjere u Zenici, ali i u Titovu Drvaru, gdje su građani bili "uznemireni tvrdnjom da se na gradskom deponiju odlaže radioaktivni otpad nuklearne elektrane Krško". Predsjednik Republičkog komiteta za zdravstvo naglasio je "da se nuklearni otpad ne odlaže nigdje u BiH, a ukoliko to netko eventualno čini, to jedino može biti ilegalno i zakonski kažnjivo, premda nema provjerenih dokaza o takvim slučajevima".³⁸

³⁵ Ante MILIĆEVIĆ, *Antinuklearni manifest*, samostalno izdanje, Zagreb, 1987.

³⁶ Neven ANĐELIĆ, *Bosna i Hercegovina. Između Tita i rata*, Beograd, 2005., 118.-119.

³⁷ Videosnimka događaja je u posjedu autora.

³⁸ "Nema nuklearnog otpada", *Slobodna Dalmacija*, 11. XI. 1989., 2. Slične glasine o "atomskom otpadu", "zračenju" i drugim tobožnjim "ekološkim katastrofama" pojavljivale su se vrlo često tijekom 1989. godine. Glasina o atomskom incidentu u Beogradu demantirana je i u tekstu "Černobil iz Vinče", *Slobodna Dalmacija*, 15. XI. 1989., 3. Predsjednik SO Kardeljevo (Ploče) demantirao je pisanje sarajevskog tabloida AS o tobožnjem deponiranju atomskog otpada na području njegove općine u članku "Patka' o nuklearnom otpadu", *Slobodna Dalmacija*, 15. XI. 1989., 4. U tekstu "Ratni izvještaj", *Oslobođenje*, 20. XII. 1989., 11., novinar opisuje zagađenje

Isti dan kada je objavljen ovaj demanti, 11. studenoga 1989., *Slobodna Dalmacija* objavila je tekst pod naslovom "A-bomba u Tvornici kablova?" s podnaslovom "Duvno – 'ekološki' uznemirena javnost" i fotografijom betonskog bunkera. Tekst je bio svojevrsan odgovor na delegatsko pitanje koje je u Skupštini općine Duvno mjesec dana prije postavio delegat u Vijeću udruženog rada Zoran Bošković. Ali tekst nije bio samo to, što pokazuje i njegova sljedeća rečenica: "Od Boškovića saznajemo da u Duvnu, koje slovi kao relativno nezagađena sredina, još uvijek nije bilo javnih protesta zbog gradnje spornog akceleratora što će ga isporučiti Institut atomske fizike pri akademiji nauka SSSR-a u Novosibirsku."³⁹ Svojevrsno medijsko poticanje na "javne proteste" protiv nepoznate naprave koja je dolazila iz Sovjetskog Saveza, odnosno Novosibirska, pa je prema logici većine duvanjskog stanovništva već po samom mjestu podrijetla bila "štetna", dalo je rezultata. Dugotrajno strahom potiskivano nezadovoljstvo izišlo je na površinu u obliku demonstracija što su izbile neposredno nakon božićnih i novogodišnjih blagdana. One su u početku bile usmjerene protiv akceleratora, ali i, pokazalo se vrlo brzo, protiv komunističke vlasti, i to najprije one lokalne, koja se doživljavala kao eksponent ukupne komunističke oligarhije. U početku su glavni ton, ali i snagu, prosvjedima davali duvanjski radnici u inozemstvu ("gastarbajteri") koji su došli kući za blagdane. Već je sam broj od oko osam tisuća Duvnjaka koji su u tom trenutku radili u inozemstvu (uglavnom u Njemačkoj) sam po sebi važna društveno-politička činjenica. Teškoće s kojima su osiguravali egzistenciju sebi i svojim obiteljima bile su povećane odnosom "njihove zemlje" i lokalne vlasti prema njima. Stalno sumnjičeni, sustavno šikanirani i ponižavani te dosljedno potkradani, "gastarbajteri" su imali snažan osjećaj animoziteta prema jugoslavenskoj komunističkoj vlasti. Tome su svakako pridonijeli i procesi "hrvatskim (klero) nacionalistima" konstruirani i vođeni tijekom osamdesetih godina, kada je nekolicina frataru iz duvanjskog samostana i mladića iz okolnih sela osuđena na višegodišnje zatvorske kazne. Politička i medijska kampanja stvorile su sliku o Duvnu, ali i Hrvatima u "zapadnoj Hercegovini" (kamo je Duvno politički smješteno, a kamo zapravo ne pripada), kao jednom od "najproblematičnijih" gradova, općina i regija u socijalističkoj Jugoslaviji.

Kao što je već navedeno, prosvjed se vrlo brzo okrenuo s akceleratora na lokalne komunističke dužnosnike. Naime dok su Duvnjaci u inozemstvu naporno radili i teško stjecali sredstva za život, nekolicina njihovih sugrađana bez posebnih profesionalnih ili drugih kvaliteta, najčešće zato što su se priklonili režimu, dijelila je funkcije i novce (koje su i oni u tuđini zarađivali). Pri tome

zraka u Mostaru koristeći izraze "atomske udar", "bomba", "agresor", "koncentracija otrova", "iseljavanja pod pritiskom" i sl. Izvještaj doista slič ratnom i sasvim opravdava naslov. U članku "Političke igre s atomima", *Oslobođenje*, 7. XII. 1989., stručnjak sa zagrebačkog Instituta "Ruđer Bošković" demantirao je glasine o opasnosti od radioaktivnog otpada, odnosno njegova "uvoza" u tadašnju Jugoslaviju ili bilo kakve zloupotrebe.

³⁹ "Duvno – 'ekološki' uznemirena javnost, A-bomba u Tvornici kablova?", *Slobodna Dalmacija*, 11. XI. 1989., 16.-17. – autor teksta je Viktor Ivančić. Zbog čitavog konteksta navedenih događaja nije nevažno navesti da je referent prodaje u duvanjskom poduzeću Plastika i delegat u Vijeću udruženog rada Skupštine općine Duvno Zoran Bošković po nacionalnosti bio Srbin.

su pridonijeli, dopustili ili barem mirno gledali kako njihova općina postaje jedna od najsiromašnijih i najzapuštenijih u BiH. Unatoč ogromnom novcu koji je na temelju njihova rada u inozemstvu dolazio u Jugoslaviju putem tzv. doznaka, za one Duvnjake koji su se htjeli vratiti kući, ili za njihovu djecu koja su završila visoke škole, u Duvnu nije bilo posla, a samim time niti života. Država im nije htjela osigurati posao, a socijalistički sustav nije im dopuštao da si ga osiguraju sami. Osim ovih čisto praktičnih, egzistencijalnih razloga, postojali su i oni politički, kulturološki, pa i civilizacijski, a da i ne spominjemo komunističke zločine i represiju koja se sustavno provodila nad narodom ovoga kraja. Dugogodišnji boravak u uređenim zemljama zapadne demokracije osnažio je njihovu kritičnost prema komunističkoj vlasti i besperspektivnosti koja je vladala u njihovu zavičaju. Promjene koje su se dogodile u neposrednoj blizini njihovih "privremenih boravišta" probudile su i u njima želju za promjenom stanja u rodnom kraju. Zato duvanjske događaje treba staviti i u kontekst političkih previranja na istoku Europe, rušenja "Antifašističkog zaštitnog zida" u Berlinu (kako su istočnonjemačke vlasti službeno zvale Berlinski zid) te konačno promjena unutar socijalističke Jugoslavije i njezinih republika.

Društveni i politički kontekst u kojem je došlo do prosvjeda u Duvnu

Takozvana „antibirokratska revolucija“ već je odavno prešla republičke granice SR Srbije i sve je jače markirala srpske etničke granice, odnosno granice srpske političke dominacije i "tvrde jezgre Jugoslavije". Tako je sve više utjecala i na prilike u SR BiH, a srpski nacionalistički mitinzi postajali su dio i bosansko-hercegovačke stvarnosti. U istočnohercegovačkoj općini Nevesinje, većinski naseljenoj srpskim stanovništvom, održano je od 28. lipnja do 17. studenoga 1989. deset manjih ili većih mitinga na kojima je dio tamošnjeg srpskog stanovništva iskazivao podršku Slobodanu Miloševiću i njegovoj politici, odnosno nezadovoljstvo lokalnom i republičkom vlašću. Nevesinjci su pokušali u Beogradu naći rješenje za svoje političke probleme i sve veće siromaštvo koje nisu mogle riješiti "boračkim penzijama" i slabo plaćenim državnim službama.⁴⁰ Zauzvrat su poslužili "Miloševićevu politici" za napad na hrvatsko i slovensko partijsko vodstvo te "discipliniranje" ili eventualnu smjenu bosansko-hercegovačkog.⁴¹

Redali su se događaji koji su ukazivali na sve manju potporu socijalističkoj ili "Titovoj" Jugoslaviji, kako su je najradije zvali njezini zagovornici. U Novoj Pazovi (Vojvodina), u subotu 6. siječnja 1990., na pravoslavni Badnji dan, osnovana je "Srpska narodna obnova" (SNO), stranka čiji je glavni cilj "stvaranje demokratske i višestranačke srpske države u njezinim povijesnim i etničkim granicama" – tu su po zamisli autora stranačkog programa, ali i njegovih sljedbenika, spadali Bosna, Kordun, Hercegovina, Lika, Banija, Slavonija i Kninska krajina. Stranka je nastala iz antikomunističkog udruženja "Sava",

⁴⁰ Jakša RAGUŽ, "Deset nevesinjskih antibirokratskih mitinga", *Stolačko kulturno proljeće*, Stolac, 2009., 45.-68.

⁴¹ "Miting u Nevesinju", *Slobodna Dalmacija*, 10. XI. 1989., 32.

na čijem je čelu bio Mirko Jović. Njemu se pridružio Vuk Drašković, koji je potpisan kao predsjednik Inicijativnog odbora i koji je izlagao (stranački) program na godišnjoj skupštini društva koje je pretvoreno u "Srpsku narodnu obnovu".⁴² Drašković je tom prilikom rekao i sljedeće: "Ubuduće ni jedan ubijeni, poniženi i povređeni Srbin ne sme ostati neosvećen. Oni pak, koji danas širom Jugoslavije a naročito u Hrvatskoj mašu barjacima mržnje prema Srbima i nagovještavaju nove zločine moraju biti na vreme upozoreni da ni stari srpski grobovi još nisu osvećeni i da su mrtvi jači od živih. Nama ovih dana sa svih strana iz Hrvatske pristižu izveštaji kako su vređani, pretučeni i šikanirani pojedini Srbi. Mi moramo početi da pravimo spiskove svojih neprijatelja, moramo na svaku povredu da uzvratimo. Mi ne smemo da se žalimo, moramo da se branimo i odbranimo."⁴³

Istoga dana, 6. siječnja 1990., u Splitu je osnovan ogranak Hrvatske demokratske zajednice. Na osnivačkoj skupštini govorili su dr. Franjo Tuđman, Vladimir Šeks, prof. dr. Šime Đodan i predsjednik Inicijativnog odbora u Splitu dr. Zvonimir Marković. Glavna poruka sa skupa "Protiv nasilja" istaknuta je u naslovu teksta objavljenog u *Vjesniku*. Na skupu je prvi govorio Marković, koji je rekao da je cilj stranke "osobna sloboda, zdrava obitelj i slobodan hrvatski narod evropskog ponašanja i življenja". Tuđman je demantirao optužbe iznesene na račun HDZ-a, a "jugoslavenskoj sintezi" suprotstavio je "hrvatski interes". Parafrazirajući Stjepana Radića, rekao je da nema ništa protiv toga da Srbija postane kraljevina, ali Hrvatska će biti republika. Šeks je rekao da je HDZ odgovor na pokušaj stvaranja "Srboslavije" te da se oni "klone nasilja i po svaku cijenu žele spriječiti građanski rat". Đodan je govorio o sustavnom eksploatiranju Hrvatske, upozorio na to da je Milošević pogazio Ustav anektirajući pokrajine te pozvao na dijalog "s pametnim Srbima s kojima se može razgovarati i raščistiti što je naše a što njihovo".⁴⁴

Osvrt na osnivanje SNO-a u Novoj Pazovi, ogranka HDZ-a u Splitu, a poslije, 11. veljače 1990., i u Šibeniku⁴⁵ te na demonstracije u Nevesinju⁴⁶ i Šipovu⁴⁷ važan je za razumijevanje konteksta u kojem su se dogodile i duvanj-

⁴² "Poziv na 'vaskrs' četničke Srbije", *Slobodna Dalmacija*, 6. I. 1990., 5.; "Ideje sa smetljišta povijesti", *Oslobođenje*, 6. I. 1990., 2.

⁴³ "Aveti badnje večeri", *Oslobođenje*, 8. I. 1990., 3.

⁴⁴ "Protiv nasilja, osnivačka skupština HDZ u Splitu", *Vjesnik*, 7. I. 1990., 3.; "Što nude Hrvatska demokratska zajednica i Srpska narodna obnova", *Slobodna Dalmacija*, 11. I. 1990., 6.-7.

⁴⁵ "Ogranak HDZ-a u Šibeniku", *Vjesnik*, 12. II. 1990., 6.; "Nama nisu problem manjinski narodi, već hrvatski unitaristi", *Šibenski list* (Šibenik), 15. II. 1990., 3. Ogranak HDZ-a u Šibeniku osnovan je 11. veljače 1990. pred više od 2000 okupljenih. Na skupu su govorili predsjednik Inicijativnog odbora HDZ-a u Šibeniku Božo Erlić, Šime Đodan i Franjo Tuđman. Očekivano burne reakcije izazvao je Đodan, koji je komuniste nazvao "sluganima" i dodao da su "unitaristi najveći neprijatelji hrvatskog naroda".

⁴⁶ J. RAGUŽ, *n. dj.*, 45.-68.

⁴⁷ "Peticija za oslobođanje", *Oslobođenje*, 31. I. 1990., 2. U središtu Šipova održane su 2. i 4. prosinca 1990. demonstracije u znak prosvjeda protiv zabrane održavanja tzv. Mitinga istine od strane slovenskog vodstva. Peticiju za povlačenje prekršajne prijave protiv organizatora mitinga potpisalo je oko 500 Šipovljana.

ske demonstracije. Podsjećanje na detalje s tih događaja potrebno je da bismo razumjeli svu neopravdanost izjednačavanja događaju u Duvnu s onima u Novoj Pazovi, kao i poistovjećivanja SNO-a s HDZ-om, što je uporno i sustavno činila većina komunističkih političara i medija u BiH i Jugoslaviji. Novinar zagrebačkog tjednika *Danas* Milan Jajčinović to je objasnio na sljedeći način:

Demokracija i represija se, dakako ne trpe. A kod nas su još brojni oni koji bi o demokraciji i u ime demokracije – ne samo na Kosovu htjeli odlučivati pendrekom. Takvi i prave nasilne simetrije, pokušavajući izjednačiti ipak neizjednačivi moljevićevski ekspanzionizam Vuka Draškovića i "povijesni razvitak samobitnosti" Franje Tuđmana, dodati im dra Ibrahima Rugovu i Dimitrija Rupela. Kada ih tako skupe, onda bi im kao u ime demokracije presuđivali. Kako da ne! Kao da su ti kojima bi oni da sude isključiviji i rigidniji od njih. Dosta je takvih "čuvara demokracije" koji su spremni svoj politički stav braniti revolverom, koji su uvjereni da je kalašnjikov ime poznatog demokrata. Demokracija je pravo na različitost i njene granice više ne bi smjeli određivati politički panduri. Inače nam opet neće biti ništa sveto.⁴⁸

Što se zapravo dogodilo u Duvnu u siječnju 1990.

Uobičajena gužva i blagdansko okupljanje Duvnjaka pristiglih u zavičaj s raznih strana svijeta pretvorili su se 2. siječnja 1990. u masovne prosvjede. Okupljeni građani zaputili su se iz središta grada prema „Tvornici kablova“ izvikujući ekološke parole i pozivajući na odgovornost sve one koji su sudjelovali u programu izgradnje spornog akceleratora. Bio je to događaj kakav se do tada nije mogao ni zamisliti, a kamoli vidjeti u Duvnu. Kako skup nije bio organiziran i nisu bili artikulirani prosvjedni zahtjevi, tako je brzo i splasnulo. Ali stvorena je energija koju više nije bilo lako obuzdati. Novo okupljanje najavljeno je za idući dan (srijeda, 3. siječnja) u podne. Bez prethodne prijave mjerodavnim tijelima vlasti, bez formalne organizacije skupa te bez posebno određenog mjesta održavanja okupilo se oko 5000 osoba. Većina prosvjednika bila je iz duvanjske općine, a među njima je bila i nekolicina ljudi iz susjednih hercegovačkih, bosanskih i dalmatinskih mjesta. Prosvjednici su pred sjedištima institucija prozivali lokalne dužnosnike, uzvikivali njihova imena i tražili ostavke uz popratne povike "lopovi, lopovi", a pojedinci su nasilno ulazili u prostorije Općinskog komiteta Saveza komunista, Skupštine općine i prostorije Tvornice kablova, gdje su razbijali i bacali namještaj te bacali papire kroz prozore. Prosvjednici su postavili uvjete koji moraju biti ispunjeni do 5. siječnja, za kada je zakazan sljedeći skup. Tražili su da se odmah sruši bunker i onemogući instalacija akceleratora. Drugi zahtjev odnosio se na učenje latinice, a ne ćirilice u prvom razredu osnovne škole – bez negiranja ćirilice, koju treba učiti u idućim razredima. Radilo se naime o pravilu uvedenom u SR BiH osamdesetih godina XX. stoljeća, da se u prvim razredima svih osnovnih škola u republici jedne godine najprije uči ćirilica, a druge latinica. Treći zahtjev ticao se učenja engleskog i njemačkog jezika u duvanjskim osnovnim i

⁴⁸ "Što nudi opozicija", *Danas*, 20. II. 1990., 9.

srednjim školama, gdje se do tada u tri od četiri prva razreda gimnazije učio ruski jezik. Zatraženo je da se strani jezici (pa tako i ruski) uče u skladu s interesom učenika te da se osigura učenje engleskog i njemačkog. Prosvjednici su tražili informacije o trošenju sredstava samodoprinos, podjeli kredita iz "zelenog plana", potrošnji sredstava vezanih za korištenje akumulacije Buško blato. Naposljetku su zatražili ostavke čelnih ljudi u općinskoj administraciji i poduzećima, koje su držali odgovornima za loše stanje u općini. Tražili su da se maknu Marko Plejić, Milan Karan, Blaž Pranjić, Goran Pranjić, Savo Karan, Ešref Selimović, Stipe Petrović, Nikola Stipić, Mirko Anić, Dragan Škorić, dr. Andrija Gudelj, Jozo Ivančić (sekretar Općinskog sekretarijata unutrašnjih poslova – OSUP), Ivan Dodig i Ibrahim Nukić, optužujući ih da su nesposobni ili da su kriminalci. Osnovan je i Organizacijski odbor prosvjeda, za čijeg je predsjednika imenovan Ivan Vučemil. Potpredsjednikom Odbora imenovan je Stipe Andrić, a članovima Odbora Niko Radoš, Ivan Grgić, Zvonko Skočibušić, Milan Tadić, Ilija Krajinović, Ante Grgić i Ivan Radoš. Njihov je zadatak bio artikulirati zahtjeve prosvjednika i pratiti njihovo ispunjavanje.⁴⁹

Prosvjedi su nastavljeni i 5. siječnja 1990. u 10 sati, kada je započelo okupljanje ispred hotela "Tomislav". Ovaj se put u organizaciju prosvjednog skupa uključilo i Predsjedništvo OK SSRN i pokušalo preuzeti inicijativu. Ta je namjera razbijena isticanjem zahtjeva za promjenu imena Duvna u Tomislavgrad, što su okupljeni popratili uzvicima odobravanja i skandiranjem "Vratite mu ime", "Nećemo ćirilicu" i "Lopovi, lopovi". Tijekom prolaska prosvjednika pored zgrade pošte pred njih je izišao poseban odred milicije Republičkog sekretarijata unutrašnjih poslova iz Sarajeva, koji je bio pripremljen za intervenciju. Taj je odred kolokvijalno nazivan "specijalnim odredom" ili "specijalcima". U izvještaju OK SK Duvno piše da su se sudionici protestnog skupa "ustremili na njih, tako da su se isti morali povući pred zgradu OSUP-a, bez intervencije...". Nakon toga su se prosvjednici okupili ispred "Stanice javne bezbjednosti", kako se službeno zvala zgrada milicije, gdje su "vrijeđali poseban odred milicije", kojima su uzvikivali "Nije ovo Kosovo", "Idite u Srbiju", "Nije ovo Srbija", "Ovo je Hrvatska", "Komunisti lopovi", "Ursale se delije"... Dolaskom posebnih snaga milicije iz Sarajeva prosvjedi su eskalirali i pretvorili se u masovni izraz nezadovoljstva protiv komunističke vlasti, neravnopravnog položaja Hrvata u Duvnu, SR BiH i u Jugoslaviji uopće. Prosvjednici su došli do zgrade "društveno političkih organizacija" i ultimativno tražili rušenje bunkera, što im je i obećano. Razišli su se uz pjevanje hrvatske himne "Lijepa naša" te pjesama "Ustani bane Jelačiću" i "Marjane, Marjane". Prosvjednici su se okupili i sutradan, 6. siječnja 1990., pa im se obratio predsjednik OK SSRN i obavijestio ih da je rušenje, odnosno onesposobljavanje bunkera započelo. Nakon što su se u to uvjerali, prosvjednici su se, opet uz pjesmu, razišli, a prosvjedi su prestali.⁵⁰

⁴⁹ AŽSTG, Spisi, Svezak B-22., OK SK BiH Duvno, *Informacija o protestnom okupljanju radnih ljudi i građana Duvna između 2. i 6. januara 1990. god.*, Duvno, 17. januara 1990. godine.

⁵⁰ AŽSTG, Spisi, Svezak B-22., OK SK BiH Duvno, *Informacija o protestnom okupljanju radnih ljudi i građana Duvna između 2. i 6. januara 1990. god.*, Duvno, 17. januara 1990. godine. O

Nakon početne šutnje, mediji u BiH počeli su pratiti događaje u Duvnu dajući im različita, ali uglavnom negativna značenja.⁵¹ Sukob između prosvjednika i lokalnih te republičkih vlasti nastavljen je unutar institucija sustava. Uslijedila je borba za političku i medijsku interpretaciju prosvjeda. Nekolicina u narodu nekompromitiranih ljudi iz općinskog vodstva, koje se nakon masovnih prosvjeda našlo na "brisanom prostoru", bez čak i prividnog političkog legitimiteta, preuzela je novu ulogu – obrane svoje općine i građana od kritika i mogućih sankcija republičkog i državnog vodstva. Zajedno sa skupinom mlađih obrazovanih ljudi, liječnika i profesora iz Duvna, suprotstavili su se republičkom (posredno i saveznom) komunističkom vodstvu, koje su predstavljali Nijaz Duraković (SK BiH), Jure Galić Rojak (SUBNOR) i Edina Rešidović (SSRN). Navedeni su na sjednici Centralnog komiteta SK BiH iznijeli brojne objede i najoštrije osude Duvnjaka. Duraković je ustvrdio "Tuđmani su već tu" i dodao kako se na prosvjedima vikalo "Srbi, selite se". Jure Galić govorio je o "ličnom iskustvu" iz 1941. i 1942., kada su "hrvatski nacionalisti, ustaše i ostali" spremali realizaciju programa likvidacije ćirilice, ali i Srba. Svoj govor "okitio" je slikovitim prikazima noževa, jama i krvi – ključnim riječima komunističke epike.⁵²

Političke i medijske interpretacije događaja u Duvnu

Jugoslavenski mediji intenzivno su pratili događaje u Duvnu, a njihovi izvještaji bili su manje ili više negativno intonirani u odnosu na sudionike duvanjskih događaja, ali često i hrvatsko stanovništvo u Duvnu uopće. Ipak, postojala je bitna razlika u pisanju hrvatskih medija u odnosu na sarajevske, a posebno beogradske. Beogradski *NIN* objavio je niz članaka na temu duvanjskih demonstracija. Već u naslovima – "Duvno – bure baruta", "Nacizam u ime

demonstracijama u Duvnu vrlo opširno i detaljno pisala je *Slobodna Dalmacija*: "Duvno neće Černobil", 4. I. 1990., 4.; "Stala izgradnja akceleratora", 5. I. 1990., 1. i 4. U siječnju 1990. u tim je novinama objavljeno 17 tekstova na temu duvanjskih događaja. Zagrebački je *Vjesnik* u siječnju objavio šest tekstova o duvanjskim događajima: "Vrlo skupa igra", 7. I. 1990., 3.; "Nečiste igre pod ekološkim plaštem", 9. I. 1990., 5.; "Duvno se ipak neće pretvoriti u Černobil", 10. I. 1990., 4.; "Čija je istina prava", 13. I. 1990., 6.; "Kada neznanje podivlja", 16. I. 1990., 1.; "Prate ih samo pogrd", 25. I. 1990., 9. (Ovaj je tekst zapravo reakcija čitatelja Jure Ivančića na odnos medija prema Duvnu i tamošnjim događajima.)

⁵¹ "Ne postoji radioaktivni otpad", *Oslobođenje*, 5. I. 1990., 5.; "Kablovi potpalili nacionalizam", *Oslobođenje*, 6. I. 1990., 1. i 5.; "Osuda rušilačkog pohoda", *Oslobođenje*, 8. I. 1990., 3.; "Bunker straha", *Oslobođenje*, 8. I. 1990., 6.; "Šta je zagađeno u Duvnu", *Oslobođenje*, 9. I. 1990., 3.; "Demokratija linča", *Oslobođenje*, 9. I. 1990., 4.; "Država pala u Duvnu", *Oslobođenje*, 10. I. 1990., 1. i 4.; "Ograde od nacionalističkih ispada" i "Pokušaj prekrajjanja", *Oslobođenje*, 10. I. 1990., 4. Osim ova tri teksta *Oslobođenje* je na 13. stranici prenijelo i tekst "Braća po krvi" iz beogradske *Politike Ekspres*, u kojem su izjednačeni događaju u Duvnu, Staroj Pazovi, Ljubljani i Splitu, s tim da su oni u Duvnu dobili najviše prostora i najcrnje su oslikani. "Akcelerator kao televizor" i "Bunt narodni nacionalizam pojedinačan", *Oslobođenje*, 11. I. 1990., 3.; "Istina, kako to različito zvuči", *Oslobođenje*, 12. I. 1990., 5. itd.

⁵² "Patentiranje ekološkog ustaštva", *Slobodna Dalmacija*, 14. I. 1990., 9.-10.

kralja Tomislava" i "Horor šovinizam" – očituje se tendencioznost, ali i otvorenja netrpeljivost prema tom kraju i hrvatskom stanovništvu.⁵³

Osim razlike u medijskim ocjenama događaja u Duvnu, ubrzo se pokazala i razlika u njihovim političkim ocjenama. Sukobi na jugoslavenskoj političkoj sceni učinili su da je početkom 1990. godine bilo potpuno normalno što su duvanjski događaji drukčije interpretirani u medijima iz različitih republika. Novost je bila u različitim tumačenjima tih događaja unutar struktura vlasti u SR BiH. Naime Predsjedništvo OK SSRN Duvno održalo je 11. siječnja 1990. "proširenu" sjednicu, a proširena je tako što su na nju došli i mnogi sudionici prosvjednog skupa, kao i skupina ljudi koji nisu bili dio vladajućih struktura i koji su praktično na sebe preuzeli artikulaciju zahtjeva prosvjednika. Na sastanku je doneseno "Prošireno saopćenje", u čijoj je izradi osim funkcionara OK SSRN sudjelovala i nazočna skupina "gostiju", među kojima su najaktivniji bili dr. Ivan Šarac, dr. Ivan Bagarić, dr. Marija Brajko i dr. Josip Perić, koji su zastupali protukomunistička stajališta i bili potpuno suglasni s prosvjednicima.

U "Proširenom saopćenju" pojašnjeni su duvanjski događaji i zahtjevi prosvjednika. Odbačena su ekstremna stajališta, ali i neumjesne optužbe. Naglašeno je uvjerenje javnosti o štetnosti akceleratora, nezadovoljstvo "mačehinskim odnosom" republičkih i državnih vlasti prema duvanjskom kraju, ali i radom lokalnih struktura vlasti. Obrazložen je i podržan zahtjev za učenje latinice u prvim razredima osnovne škole, kao i njemačkog i engleskog jezika. Rečeno je da je zahtjev za promjenu imena Duvna u Tomislavgrad opravdano i "s pozitivnom povijesnom osnovom", a da pjevanje nacionalnih pjesama ne treba staviti u nacionalistički kontekst. Pojavljivanje posebnog odreda milicije ocijenjeno je "netaktičnim". Nakon navedenih tumačenja događaja izvještaj je "garniran" pozivanjem na "socijalističku Jugoslaviju, solidarnost i zajedništvo", što je bila obvezna forma izvještaja tog vremena i što je legitimiralo postavljene zahtjeve i obrazloženja.⁵⁴

Na sjednici Republičke konferencije (RK) Socijalističkog saveza radnog naroda SR BiH održanoj 12. siječnja 1990. u Sarajevu iznesena su dva suprotna tumačenja događaja u Duvnu. Prvo je iznio sekretar Republičkog sekretarijata unutrašnjih poslova Muhamed Bešić, koji je govorio u ime Izvršnog vijeća SR BiH i rekao da je ono osnovalo dvije komisije, od kojih će jedna ispitati sve ono

⁵³ "Duvno – bure baruta", *NIN*, br. 2037, 21. I. 1990., 14.; "Nacizam u ime kralja Tomislava", *NIN*, 21. I. 1990., 16.-18.; "Horor šovinizam", *NIN*, 28. I. 1990., 21.-22.

⁵⁴ AŽSTG, Spisi, Svezak B-22., Predsjedništvo OK SSRN Duvno, "Predsjedništvo OK SSRN BiH Duvno sa predsjednicima oblika djelovanja i radnom grupom zaduženom od Predsjedništva, u povodu protestnog zbora građana Duvna, donosi sljedeće Prošireno saopćenje", Duvno, 11. I. 1990.; "Užasnuti smo kvalifikacijama", *Slobodna Dalmacija*, 12. I. 1990., 6.; "Patentiranje ekološkog ustaštva", *Slobodna Dalmacija*, 14. I. 1990., 9.-10. Novinar Viktor Ivančić piše kako navedene kvalifikacije duvanjskih događaja od strane OK SSRN Duvno dovode do uspostave "hladnog rata" s republičkim vodstvom BiH. Jedini koji se suprotstavio interpretaciji događaja Općinskog komiteta SSRN bio je Ivica Fišić, predsjednik jedne od sekcija Socijalističkog saveza u Duvnu, koji je rekao da je Duvno "potencijalno opasnije nego Nevesinje i Šipovo" te da je zahtjev za povratak imena Tomislavgrad usmjeren na "razbijanje Jugoslavije".

što se odnosi na Tvornicu kablova i sporni akcelerator, a druga treba "da utvrdi ponašanje opštinskih organa uprave, odnosno državnih organa u cjelokupnoj situaciji". Bešić je i prije zaključaka komisija iznio svoje stajalište (RSUP-a BiH), po kojem su demonstracije u Duvnu "imale rušilačke ciljeve", kao i da su građani Duvna "izmanipulisani" od grupe ljudi koja "i nije bila tako mala" te je dodao da ih je milicija identificirala 30-ak, a još jednu trećinu (desetak) nije uspjela. Ustvrdio je da su "prave namjere" organizatora prosvjeda bile srušiti općinsko vodstvo, napasti Savez komunista i demolirati njihove prostorije (što je skupina demonstirala i učinila), ali je situaciju spasio dolazak dijela "odreda Republičkog SUP-a". Bešić je istaknuo da bi bez njih zgrada milicije bila napadnuta, zgrada pošte potpuno uništena, a direktoru pošte je "tražena glava" te se ne zna kako bi završio, "pogotovu ako se ima u vidu da je on Srbin". Bešić je dodao: "Usudujem se da o tome glasno razmišljam, ovakve rabote vrlo brzo treba očekivati i u zapadnom dijelu Hercegovine, jer se radi o široj strategiji antisocijalističkih snaga, prije svega nacionalista, koji idu drsko, otvoreno, pokušavajući da dobiju mase." Ustvrdivši kako se SUP ne bavi politikom, Bešić je rekao: "Iza ovoga očigledno stoje vrlo organizovane snage u maspokretu u Hrvatskoj, čiji cilj nije samo procvat hrvatskog nacionalizma nego i duboko antisrpsko raspoloženje i stvaranje mržnje prema Srbima."⁵⁵

Replicirao mu je – vrlo oštro i s dosta emocija – Blaž Pranjić, delegat Republičke konferencije iz Duvna, koji je zastupao službeno stajalište Općinske konferencije SSRN u Duvnu (čiji je bio predsjednik) izneseno dan prije u "Proširenom saopćenju". On je rekao da Bešić sagledava situaciju "iz policijskog ugla i bez opipljivih argumenata" te da je tako teško dati ispravne političke ocjene. Pranjić je izjavio da "nas u Duvnu" čude ocjene o zbivanjima u Duvnu koje su Nijaz Duraković, Edina Rašidović i Jure Galić olako izrekli a da ih ni jedno političko tijelo prije toga nije donijelo. Dodao je kako su te ocjene (koje su mnogi vrlo rado prihvatili) donesene na temelju glasila ili neprovjerenih informacija te da se Duvnjake želi "uključiti u osovину Nova Pazova – Split – Ljubljana, odnosno Drašković – Tuđman – Rupel". Nakon što je demantirao Bešićeve navode, posebno onaj o "traženju glave" i ugroženosti direktora pošte zato "što je Srbin", Pranjić je rekao da se u Duvnu ipak nešto dogodilo. Ondje se "dogodio narod ili bolje reći dogodili su se gastarbajteri", a ekološki miting pretvorio se u izljev gnjeva. Uzroke tome treba tražiti u činjenicama koje je Pranjić zatim nabrojao. Oko 8000 Duvnjaka koji rade u inozemstvu donijelo je prethodnih godina u zavičaj nekoliko milijardi maraka, a Duvno je i dalje jedna od najnerazvijenijih općina u BiH. Telefonski priključci plaćaju se po 4.000 DEM, a telefoni "rade svaki drugi dan". U vrijeme zabrane neprivrednih investicija u Duvnu je izgrađena zgrada općinskog SUP-a (milicije), dok se srednjoškolska nastava odvija u više udaljenih zgrada koje izgledaju "kao konjušnice". U zadnjih 30 godina iselilo se 30 000 Duvnjaka, a nije jasno gdje je "nestalo" 5.000.000 njemačkih maraka koje su Nijemci uplatili za liječenje "gastarbajtera" i njihovih obitelji (doznake). Zašto se u duvanjskim školama uči

⁵⁵ "Ko je izmanipulisao Duvnjake", *Oslobođenje*, 13. I. 1990., 3.

ruski jezik, iako je njemački "nasušna potreba"? Ponovio je i zahtjev Duvnjaka da se u prvim razredima uči najprije latinica, a poslije ćirilica, rekao da su prosvjednici uzvikivali "Idite u Srbiju", ali ne srpskom narodu u Duvnu, nego "specijalcima", a pjevanje nacionalnih pjesama ne treba odmah kvalificirati kao nacionalizam, od kojega se u ime sugrađana ogradio. Pranjić je bio spriječen u daljnjem izlaganju uzvicima negodovanja i komešanjem delegata, ali mu je na intervenciju predsjednice Rašidović ipak omogućeno da dovrši govor.⁵⁶

Pranjiću je odgovorio Muhamed Bešić, ustvrdivši da je nakon njegova govora siguran da u svojim ocjenama nije bio preoštar, kako mu se u trenutku učinilo, i dodao: "Mi u SUP-u imamo kompletan film ovih događanja i spreman sam da ga prikazem delegatima." Bešić je od delegata RK SSRN dobio "frenetičan aplauz" kada je drugi put rekao: "Ovu zemlju mi moramo čuvati svim mogućim sredstvima." Vrijeme je pokazalo da su upravo demonstracija sile i nasilje bili najbrži put za raspad "ove zemlje", kao i svih sličnih zemalja koje su se raspadale nakon što su utihnuli "frenetični aplauzi" koji su bili odraz isključivosti i pokazatelj nerazumijevanja situacije. To su neki od delegata pokazali i svojim istupima. Edina Rašidović izjavila je kako SSRN neće podržati nacionalizam te da se u "Saopćenju" SSRN Duvno i Pranjićevoj diskusiji vidi "dosta elemenata opravdavanja i minimaliziranja" te pojave. Branko Ekart ustvrdio je da je "povod za demonstracije zloupotrijebljen i kroz njega su se probili nacionalistički elementi", dok je milicija "djelovala preventivno". Fahrija Ajanović reagirao je vrlo oštro na Pranjićevo opravdavanje Duvnjaka i "etiketiranje" republičkog vodstva uz naglašenu napomenu kako s "nacionalističkim, šovinističkim djelovanjem i parolama protiv Srbije nema kompromisa". Novo Kecman ocijenio je Pranjićevo izlaganje kao "obranaško, oportunističko i neprihvatljivo", posebno zato što za sve probleme u komuni "optužuje drugog, ali ne i rukovodstvo Duvna koje je trebalo da rješava te probleme". Franjo Budimir najprije je legitimirao svoju poziciju, predstavivši se kao "Hrvat, ratnik i mitraljezac" koji je "krvavih nogu gazio po tom Duvnu", a zatim je ustvrdio da "taj narod nikada nije bio na strani neprijatelja". Budimir je našao i "krivca" za novonastalu situaciju rekavši da je "gotovo dobar dio gastarbajtera podlegao neprijateljskoj propagandi vani". Pranjić je na kraju upitao zašto na TV Sarajevo nije objavljen prilog novinara Petra Miloša o mitingu u Duvnu, a odgovorio mu je predsjednik Poslovnog odbora RTV Sarajevo Neđo Miljanović, rekavši da "prvi put čuje" za to te da će mu odgovoriti kada se informira.⁵⁷

Nakon svega iznesenog, sarajevski mediji prenijeli su ocjenu da se duvanjsko političko vodstvo "solidariziralo" sa zahtjevima prosvjednika, pa čak i s njihovim "neprijateljskim parolama, porukama i postupcima", što su republičke vlasti, naravno, ocijenile "neprihvatljivim". Posebno se kritiziralo stajalište duvanjskog vodstva o "neprihvatljivom slanju posebnog odreda milicije" što je "isprovociralo narod". Nastala je poprilično apsurdna situacija da je ljude iz

⁵⁶ "Duvanjske (ne)istine", *Oslobođenje*, 13. I. 1990., 1.; "Ko je izmanipulisao Duvnjake", *Oslobođenje*, 13. I. 1990., 3.; "Direktor tražio eksploziv", *Oslobođenje*, 13. I. 1990., 3.

⁵⁷ *Isto*.

općinskog vodstva, koje je većina Duvnjaka doživljavala kao eksponente republičke komunističke vlasti, sada ta ista vlast osudila jer su se "solidarizirali" s prosvjednicima, odnosno s većinom naroda u njihovim političkim ocjenama i zahtjevima. Općinski komitet Saveza komunista Duvno na sjednici održanoj 17. siječnja 1990. ocijenio je "petodnevno protestno okupljanje" kao "dosta mučno i napeto" jer je osim zahtjeva za rušenje betonskog bunkera u Tvornici kablova prozivano i vrijeđano općinsko vodstvo, odnosno obnašatelji raznih dužnosti na općinskoj razini – od sekretara OSUP-a preko upravnika filijale Privredne banke Sarajevo do direktora pošte, odgovornog za skupo uvođenje telefona u duvanjski kraj i razlike u cijeni za hrvatska sela i srpsko selo Rašćane, u koje je telefon uveden znatno jeftinije. Prozvani su i dužnosnici općinske uprave, dopisnik sarajevskih novina, šefovi planinskog dobra i stovarišta, uglavnom svi oni za koje su prosvjednici tvrdili da su nekompetentni, korumpirani ili bilo kako odgovorni za loše stanje u općini.⁵⁸ Na istoj sjednici Općinskog komiteta SK Duvno doneseni su i "Stavovi", u kojima je rečeno da je povod za demonstracije bila izgradnja betonskog bunkera za akcelerator. Propust je napravljen time što odgovorni nisu reagirali na dezinformacije oko "štetnosti" akceleratora. Dio odgovornosti prebačen je i na medije, posebno na *Slobodnu Dalmaciju*, koja je "senzacionalističkim tekstovima" i naslovima poput onog "A-bomba u Duvnu?" podgrijavała strah i nezadovoljstvo. Općinski komitet SK BiH Duvno ocijenio je da se prosvjedi i nezadovoljstvo događaju u kontekstu "krupnih promjena u istočnoj Evropi", ali i u vremenu promjene Ustava SFRJ i mjera Saveznog izvršnog vijeća.⁵⁹

Mediji su s te sjednice izvijestili da je predsjednik Općinskog komiteta SK Tomo Matić ustvrdio kako je među prosvjednicima bilo dosta građana iz susjednih bosansko-hercegovačkih i dalmatinskih općina, a među njih su se "infiltrirali" i pojedinci iz "Hrvatskog demokratskog saveza i Hrvatske kršćanske stranke". Prema njegovim riječima, na prosvjedima je bilo najviše "radnika zaposlenih u inozemstvu koji su došli za božićne i novogodišnje praznike i članova njihovih familija, dok je bilo malo mještana grada Duvna". Sekretar komiteta Hamid Begić ustvrdio je da "Duvno nije nacionalističko", jer je od 31 000 stanovnika demonstriralo njih 6000, a "jedva ih je 300 bilo agresivno, rušilački i nacionalistički raspoloženo". Svi sudionici sjednice osuđivali su nacionalizam, kritizirali lošu reakciju "pravne države" te "slab politički rad na terenu". Ocijenjeno je da je uprava tvornice Energoinvest trebala upoznati stanovništvo s namjerama izgradnje akceleratora i spriječiti glasine o njegovoj navodnoj štetnosti. Jozo Škojo osudio je "Tuđmanov program", tvrdeći da je "Bosna njegova uža domovina" i da se "stidi parole Hrvatska moja domovina". Novinar *Oslobođenja* koji je izvještavao sa sjednice zaključio je da se "strah od narastanja hrvatskog nacionalizma ipak uvukao u duvanjski narod".⁶⁰

⁵⁸ AŽSTG, Spisi, Svezak B-22., OK SK BiH Duvno, *Informacija o protestnom okupljanju radnih ljudi i građana Duvna između 2. i 6. januara 1990. god.*, Duvno, 17. januara 1990. godine.

⁵⁹ AŽSTG, Spisi, Svezak B-22., SR BiH, OK SK BiH Duvno, *Stavovi*, Duvno, 17. januara 1990.

⁶⁰ "Narod je izigran", *Oslobođenje*, 18. I. 1990., 3.

Jasan je pokušaj lokalnog partijskog vodstva da pred nadređenim institucijama skine sa sebe odgovornost za prosvjede i nezadovoljstvo građana te je prebaci na "radnike iz inozemstva", "građane iz susjednih općina" ili pak aktiviste novoosnovanih stranaka u Hrvatskoj, jer za razliku od malobrojnih "mještana grada Duvna", na sve ove druge oni nisu mogli politički djelovati, pa nisu niti krivi za njihovo ponašanje. Na događaje u Duvnu reagiralo je i Predsjedništvo Republičkog odbora SUBNOR-a BiH, koje je osudilo "najnovije događaje" u Duvnu, Novoj Pazovi, Splitu, Ljubljani i Šibeniku, gdje je došlo do "zloupotrebe političkog pluralizma i vrlo agresivnog nasrtaja na naše društveno uređenje, tekovine NOR-a i revolucije". Predsjednik te organizacije Ahmed Džubo rekao je:

I situacija u istočnoevropskim zemljama ima nepovoljan uticaj na stanje u našoj zemlji. Neki inostrani faktori koji su tamo uticali na događaje pomjeraju se prema našoj zemlji, a nama suprotstavljene snage naglašavaju kako se kada je riječ o neophodnim promjenama moramo ugledati na Njemačku DR, Čehoslovačku, Mađarsku, Bugarsku i Rumuniju, zanemarujući pri tome činjenicu da su se te pomenute zemlje uvijek ugledale na Jugoslaviju, jer je ona uvijek i u svemu prednjačila i služila im kao primjer, i u borbi protiv fašizma i staljinizma i za demokratski samoupravni socijalizam.⁶¹

Koliko god Džubo nije razumio događaje u Europi, jednako toliko nije shvaćao niti što se događa u njegovu okruženju, pa je govoreći o događajima u Duvnu rekao:

A u složenoj situaciji publikovan je u listu *Slobodna Dalmacija* tekst pod naslovom *Atomska bomba u Duvnu* bilo je (to) dovoljno da izazove revolt i pokrene građane, na koje je već ostvarila negativan uticaj neprijateljska emigracija i Tuđmanov hrvatski masovni pokret u novom izdanju, u rušilački pohod i izlive nacionalističkih i antikomunističkih strasti i mržnje kakvu ranije nismo doživjeli u ovim sredinama. Stranka koja sebe naziva Demokratskim savezom Hrvatske, potpomognuta financijski izvana, već duže vremena organizovano je djelovala na prostoru zapadne Hercegovine, vršila upis članova i ostvarila svoj negativan uticaj, pripremala ono što se desilo u Duvnu, a što se može desiti i u Posušju, Čitluku i drugdje, jer su socijalističke snage pasivne, pa i neorganizovane i nespremne za uspješno suprotstavljanje pomahnitalim nosiocima hrvatskog nacionalizma i antikomunizma.⁶²

Tako je Džubo po starom komunističkom "receptu" tražio i prozivao neprijatelje kojima nije znao ni ime ispravno navesti te procjenjivao i predviđao njihove buduće poteze i mjesta djelovanja.⁶³ On je u ime članstva organizacije na čijem je čelu bio iznio beskompromisno stajalište okorjelih komunista i ostarjelih veterana Drugoga svjetskog rata, koji su vladali ili su barem legitimirali vlast u Jugoslaviji četiri i pol desetljeća. Njihova retorika odražavala je politički obrazac i misaoni sklop koji se nije mirio s nužnošću promjena, vjerujući da je to samo još jedna "neprijateljska ofenziva" koju će (kao i uvijek

⁶¹ "Zakonom protiv razbijača Jugoslavije – osuda događaja u Duvnu, Novoj Pazovi, Splitu, Ljubljani i Šibeniku", *Oslobođenje*, 17. I. 1990., 25.

⁶² *Isto.*

⁶³ *Isto.*

do tada) zasigurno uspješno odbiti. S druge pak strane ideološke barikade, odnosno policijskog kordona u Duvnu, mogao se čuti također isključiv stav, koji ponajbolje oslikava izjava jednog demonstranta što ju je zabilježio novinar sarajevskog *Oslobođenja*: "Kada bi na svijetu bile samo dvije partije komunistička i đavlija ja bih se učlanio u tu đavliju."⁶⁴

A upravo su "đavlijom" (što je arhaičan način izgovora pridjeva *đavoljom*) strankom komunisti smatrali Hrvatsku demokratsku zajednicu, koja je već tada počela stjecati pristaše u Duvnu, ali i čitavoj Bosni i Hercegovini. U *Glasniku HDZ-a* iz siječnja 1990. objavljen je poveći članak o duvanjskim događajima, u kojem su detaljno objašnjeni uzroci prosvjeda, odnos općinske i republičke vlasti prema njima, ali i prema hrvatskom narodu u Duvnu i tom kraju uopće.⁶⁵ Istodobno je HDZ u dopisu Saboru SR Hrvatske odbacio "krivnju" zbog "reakcije duvanjskog puka protiv nametnutih odluka".⁶⁶

Petokrake su svakim danom sve više gubile sjaj i same padale prije nego što ih je itko počeo skidati. Dok je komunistička vlast zajedno s režimskim novinarima strahovala od "hrvatskog nacionalizma" i "krupnih promjena u istočnoj Europi", najveći dio Hrvata u BiH radovao se tim promjenama. Veliki dio Duvnjaka koji su prosvjedovali protiv akceleratora i vlasti živio je i radio u Njemačkoj. Tamo su se susreli s drukčijim odnosom javnih službi i uopće države prema svojim građanima nego što je to bio slučaj u njihovu zavičaju. Rušenje Berlinskog zida i oduševljenje koje je zahvatilo Njemačku, ali i čitavu Istočnu Europu, nije moglo zaobići ni njih. Nakon dugo vremena sloboda i demokracija činile su se dohvatljivima.

Općinska konferencija SSRN Duvno zajedno s predstavnicima mjesnih konferencija zaključila je na sjednici održanoj 19. siječnja 1990. da su Televizija Sarajevo i Tanjug plasirali dezinformacije o događajima u Duvnu povodom prosvjednog okupljanja. Ista se primjedba odnosi i na većinu listova iz drugih republika. Republičkoj konferenciji SSRN postavljeno je pitanje "odakle krive informacije" TV Sarajevu, Tanjugu i drugim medijima kada su povodom duvanjskih događaja izdavana službena priopćenja. Od RTV Sarajevo zatraženo je da odgovore zašto nisu objavljeni prilozi duvanjskih novinara Petra Miloša i Ljube Đikić za TV odnosno Radio Sarajevo. Sudionici sjednice odbili su redovnu godišnju raspravu o izvještaju RTV Sarajevo o radu i planovima za tekuću godinu.⁶⁷

Na sjednici Republičke konferencije Saveza socijalističkog radnog naroda Bosne i Hercegovine održanoj u Sarajevu 9. veljače 1990. raspravljalo se i o pismu koje im je uputio Petar Miloš, dopisnik Televizije Sarajevo iz Mostara.

⁶⁴ "Bolje rat nego pakt", *Oslobođenje*, 26. I. 1990., 1.

⁶⁵ "Poziv delegatima Skupštine općine Duvno, a slobodoljubivom svijetu na znanje", *Glasnik HDZ-a*, br. 6, siječanj 1990., 19.-20.

⁶⁶ "Prosvjed Hrvatske demokratske zajednice protiv pogromaške, a bezrazložne hajke na HDZ nakon splitske osnivačke skupštine", *Što jest i što hoće HDZ*, Izvanredno izdanje Glasnika HDZ za članstvo, Zagreb, siječanj 1990., 77.-78.

⁶⁷ "Protest zbog dezinformacije", *Slobodna Dalmacija*, 20. I. 1990., 6.

Miloš je optužio uredništvo *Dnevnika* da nije htjelo objaviti njegov prilog o duvanjskim događajima s početka siječnja, nego je te događaje tretiralo "selektivno i tendenciozno". Posebno je kritizirao urednicu *Dnevnika* da je namjerno "zaboravila" nacionalističke ispade i izljeve četništva u Novoj Pazovi, a umjesto toga istaknula je duvanjske događaje nazvavši ih "nacionalističkom podvalom". Spomenuta urednica *Dnevnika* TV Sarajevo bila je Dubravka Kenić, koja je nakon eskalacije rata u BiH napustila Sarajevo i otišla u Beograd. Na pročitano pismo reagirao je prvi čovjek RTV Sarajevo Neđo Miljanović, koji je rekao da "pismo nije dostavljeno redakciji, ali da će se o njemu zauzeti stav".⁶⁸ Stajalište o Miloševu pismu, odnosno o radu TV Sarajevo, zauzimali su i nešto slobodniji mediji. U zagrebačkom *Vjesniku* objavljen je članak u kojem je vrlo precizno prikazano stanje na toj televiziji, kojom su vladali srpski kadrovi i gdje ni na jednom ozbiljnijem uredničkom mjestu nije bilo Hrvata.⁶⁹

Procjene i ocjene sigurnosnih službi

Prosvjede u Duvnu pratila je i Služba državne sigurnosti Republičkog sekretarijata unutarnjih poslova SR BiH. Na sjednici kolegija SDB-a u proširenom sastavu koja je održana u Sarajevu 24. siječnja 1990. razmatran je Izvještaj o radu SDB-a u 1989., Program rada za 1990. i aktualna sigurnosna situacija. Centar SDB-a u Livnu ocijenio je kako "pojedini hrvatski nacionalisti otvoreno ističu da su ih rumunjski događaji ohrabрили" te da je "dosta šutnje". Konstatirano je da ih u tome hrabre i daju im potporu "njihove veze", uglavnom "lica iz maspoka" nastanjena u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj. Kao posebno sigurnosno zanimljive osobe povezane s prosvjedima označili su četvero liječnika u Domu zdravlja Duvno. Radilo se o već spomenutima Ivanu Šarcu, Ivanu Bagariću, Mariji Brajko i Josipu Periću. Naglašeno je da "njihovoj aktivnosti treba posvetiti posebnu pažnju u narednom periodu". SDB je registrirao kontakte spomenutih liječnika s "glavnim nosiocima nacionalističke i kleronacionalističke djelatnosti", kao i s pojedinim "ekstremnim emigrantima". Ocijenjeno je da stvaraju "kadrovsku bazu" koja namjerava u idućih pet godina "držati vlast u Duvnu". Ono što je svakako zanimljivo jest da je SDB ocijenio kako je "pisanje domaće štampe sve prije nego objektivno", ni u kom slučaju ne pridonosi smirivanju stanja i može biti osnova za buduće prosvjede.⁷⁰

Na navedenom kolegiju sudjelovao je i već spominjani sekretar RSUP-a SR BiH Muhamed Bešić, čiji govor jako dobro oslikava način razmišljanja visokopozicioniranog člana i dužnosnika SK i predstavnika komunističke vlasti u SR BiH (SFRJ) početkom 1990. godine. Slika je potpuniya ako taj govor us-

⁶⁸ "Gdje su naše devize", *Slobodna Dalmacija*, 14. I. 1990., 9.; "Novinarske varnice oko Duvna", *Oslobođenje*, 10. II. 1990., 4.

⁶⁹ "Strogo kontrolirana televizija", *Vjesnik*, 17. II. 1990., "Panorama subotom", 6.

⁷⁰ SR BiH, RSUP Sarajevo, *Indikatori bezbjednosti*, godina XVII., broj 74., državna tajna, Sarajevo, februar 1990., 75. Pokazalo se da su spomenuti liječnici na vlast došli iste te godine, a neki od njih na važnim su političkim funkcijama i nakon više od dvadeset godina.

poredimo s istupima na sjednici RK SSRN održanoj 12 dana prije, na kojoj je polemizirao s Blažom Pranjićem. Bešić je na kolegiju SDB-a uz ostalo rekao:

U našem društvu se radi o velikim promjenama, možda najvećim u poslijeratnom periodu Jugoslavije. Ko je još jučer mogao predvidjeti uvođenje višepartijskog sistema? Jer svi smo, u to neću da sumnjam, bili vojnici Partije. Ono što Partija kaže, to ti je bilo alfa i omega, sve. Sada smo odjednom došli u situaciju da to više nije tako, da to nije više ona partija u koju si ušao, u koju si vjerovao, za koju si radio, za čije si ideale i život izlagao. Ti ideali se ruše kao kula od karata. I nije jednostavno to prevladati. Bolne su to stvari. Izuzetno bolne, kad tvoja ideja dođe u sukob sa zbiljom, sa stvarnom situacijom. Zato u ovoj zemlji može da se formira koliko god hoćete partija, nas kao Službu to ne treba da zabrinjava. Onaj ko zaista nosi komunističke ideje, on će ih i dalje nositi. Novo je samo to što u uslovima postojanja višepartijskog sistema ne možemo to ispoljavati u radu i funkcionisanju službe. Ne bismo nikome smjeli davati argumente da smo politička ili partijska policija. To samo znači da nećemo imati organizacije Saveza komunista u organima unutrašnjih poslova. Naravno komunisti će se povezati u organizacijama SK u mjestima stanovanja.⁷¹

Vojnici Partije, kako je pripadnike SDB-a nazvao njihov sekretar Muhamed Bešić, prikupljali su operative podatke o mogućim akcijama i organiziranju Hrvatske demokratske zajednice u BiH. O svojim spoznajama informirali su partijski i državni vrh. U jednoj takvoj analitičkoj informaciji s kraja ožujka 1990. piše da je devet sigurnosno zanimljivih osoba iz BiH, koje "istupaju ili djeluju s pozicija hrvatskog nacionalizma", uključeno u osnivanje HDZ-a. Navedeno je da je jedan od njih, Mijo Jolić (koji se u to vrijeme nalazio pod operativnom obradom SDB-a), "okupio grupu pristalica" s kojom se aktivno uključio u "iniciranje i održavanje" nedavnih prosvjeda u Duvnu, gdje su "istaknuti zahtjevi za pripajanje Duvna Hrvatskoj". Traženo je da se oslobodi "osuđeni ustaški terorist Bačić" i rehabilitira "grupa ranije osuđenih nacionalista iz Brišnika" i dr. Analitičar SDB-a zaključuje da se sve to "u suštini, podudara sa programskom platformom i ciljevima HDZ". Navedeno je i da je SDB, prateći osobe koje je vodio pod obradom, došao do podataka da je određeni broj sudionika prosvjeda pristupio HDZ-u te je procijenjeno da je za očekivati kako će "organizatori mitinga u Duvnu", među kojima ima intelektualaca, "odigrati značajnu ulogu u širenju platforme HDZ-a, i biti lideri eventualno osnovanih podružnica, te kroz njih nastaviti nacionalistički djelovati, jer je riječ o hrvatskim nacionalistima koji se duže vrijeme eksponiraju s ovih pozicija".⁷² SDB ovdje očito pogrešno tumači program HDZ-a, kao i osnovne poruke duvanjskog prosvjeda, i (dis)kvalificira ih nacionalizmom, ali u procjeni ambicija i aktivnosti skupine intelektualaca bili su poprilično u pravu.

Duvanjske događaje pratila je i vojna sigurnosna služba, kolokvijalno nazivana KOS. Tako je potpukovnik Fikret Muslimović, načelnik "Organa bezbednosti" Četvrtog korpusa JNA, uputio 17. siječnja 1990. SDB-u SR BiH "Služ-

⁷¹ SR BiH RSUP, *Indikatori bezbjednosti*, broj 74., februar 1990., 84.-85.

⁷² SR BiH, RSUP, SDB, Sarajevo, *Aktuelnosti SDB*, godina XVI, broj: 9., 10., 11. i 12., državna tajna, Sarajevo, od 28. II. do 27. III. 1990., str. 2.-3.

beni zabelešku" pod nazivom "Saznanja o mogućoj nacionalističkoj pozadini ekološkog mitinga u Duvnu". Muslimović se poziva na podatke dobivene od suradnika ("oficir Hrvat"), koji ih je pak prikupio od svojih "prijateljskih veza" s područja Duvna. Prema toj zabilješci, duvanske demonstracije bile su pripremane u gostionici "Zagreb" u Mesihovini pored Duvna, gdje su se okupljali "viđeniji ljudi", pa i članovi kasnijeg organizacijskog odbora prosvjeda. Nabrojani su dr. Ivan Bagarić, Željko Bagarić, Ivan Petrović, Križan Petrović, Stipan Petrović, Petar Miloš, Ivica Skočibušić, Ivan Skočibušić, Slobodan Šarić, Ante Šarić zvani Gale, izvjesni "Snigić" (vjerojatno Drago Zorić) i drugi. Spomenut je i utjecaj koji su na navedene imali Filip Petrović, koji je u to vrijeme živio u Zadru, te smijenjeni i zatvarani profesori hrvatskog jezika i književnosti u duvanskoj gimnaziji Bruno Zorić (također je živio u Zadru) i izvjesni Ivanković. Naznačeno je da podaci iz zabilješke nisu provjereni te da nije ocijenjena pouzdanost izvora.⁷³

Pokazalo se da su neki od navedenih u zabilješci imali određenu, pa i važnu ulogu u prosvjedima, ali i općenito u demokratskim procesima koji su uslijedili. Delegati Odbora za unutrašnju politiku Skupštine Jugoslavije prihvatili su na sjednici održanoj 13. veljače 1990. informaciju Saveznog sekretarijata unutrašnjih poslova o siječanskim zbivanjima u Duvnu, kao i informacije o osnivačkoj skupštini podružnice HDZ-a u Splitu, skupštini društva "Sava" u Novoj Pazovi te događanju u ljubljanskom "Cankarjevu domu", gdje je održan okrugli stol na temu "odcjepjenja Slovenije". Rečeno je da je informacija štura i neprecizna, da je ispod razine mnogih medija te je naglašeno kako su svi skupovi bili prijavljeni u skladu sa zakonom, a ni na jednom nije narušen javni red i mir, osim u Duvnu, gdje se "jedan broj građana ponašao vandalistički i narušavao red i mir". Organi unutrašnjih poslova identificirali su 21 osobu, a protiv trojice je pokrenut prekršajni postupak.⁷⁴

Događaji u Duvnu označili su povratak na javnu scenu "zaboravljenog naroda", kako je nešto poslije Hrvate iz Hercegovine opisao novinar jednoga zagrebačkog tjednika.⁷⁵ Taj povratak nije bio nimalo lak, posebno zbog toga što je najveći dio komunističke društvene i političke elite, a time i bosansko-hercegovački mediji, svaki izraz nezadovoljstva Hrvata, kao i svaku artikulaciju hrvatstva u (Bosni i) Hercegovini smatrao ustaštvom ili bar ekstremnim nacionalizmom. S druge strane jaz koji je dijelio komunističku političku elitu (u ovome slučaju hrvatskog podrijetla, ali manje ili više vrijedi i za ostale) od naroda u čije su ime po famoznom bosansko-hercegovačkom "ključu" bili na funkcijama rezultirao je nedostatkom političkog umijeća i kritične mase nužne za uspješnu tranziciju društva iz jednopartijskog samoupravnog socijaliz-

⁷³ JNA, Komanda četvrtog korpusa, Organ bezbednosti, SP, broj 78., *Službena zabeleška, Saznanja o mogućoj nacionalističkoj pozadini ekološkog mitinga u Duvnu*, Vojna tajna, strogo poverljivo, 17. I. 1990.

⁷⁴ "Zar štampa zna više?", *Oslobođenje*, 14. II. 1990., zadnja, nenumirirana stranica.

⁷⁵ "Zapadna Hercegovina – buđenje zaboravljenog naroda", *Start* (Zagreb), 7. VII. 1990., 20.-23. i 56.

ma u višestranačku demokraciju. Situacija se postupno mijenjala nakon izbora u Republici Hrvatskoj i Sloveniji, na kojima su komunisti izgubili vlast, što je dovelo i do promjena Ustava i izbornog zakona u Bosni i Hercegovini, a ubrzo i do uspostave višestranačja i izbora na kojima su komunisti poraženi.

Zaključak

Smrću Josipa Broza s političke je scene nestao najveći autoritet i jedini arbitar u sve dubljim prijeporima među jugoslavenskim komunistima. Nesigurnost i strah zahvatili su sve strukture vlasti. To se posebno intenzivno osjetilo u SR Bosni i Hercegovini. Događaji u Međugorju iz ljeta 1981. dodatno su zaoštrili sukob između dijelova Katoličke crkve i komunističke vlasti u Hercegovini. To je u isto vrijeme značilo i pojačan pritisak na "hrvatski nacionalizam". Uhićenje i osuda nekolicine hercegovačkih franjevac iz samostana u Duvnu te zabrana izlaženja tamošnjeg časopisa *Naša ognjišta* nametnuli su Duvnu političku stigmatu katoličkog klerikalizma i hrvatskog nacionalizma. Duvno je preuzelo ulogu neprijateljskog žarišta koja je do tada pripadala Lištici (odnosno Širokom Brijegu). Političko jednomylje, identitetsko nasilje, gospodarsko zaostajanje, represija i nepostojanje perspektive izazivali su kod dijela stanovništva prkos i politički neartikulirane prosvjede. Najviše su se bunili mladi ljudi, srednjoškolci, studenti, nezaposleni radnici. Pobuna se izražavala pjesmom, crtežom, parolom, psovkom ili nekim sličnim činom, najčešće izvedenim usput, u afektu, bez prethodnog plana ili postavljenog cilja. Komunistička vlast reagirala je uporabom sile – SDB, milicija, tužiteljstvo, sud. Bio je to uhodan slijed kojim su prolazili politički heretici. Da bi se oštre kazne "okorjelim srednjoškolcima" i opijenim mladićima mogle pravdati pred javnošću, po pravilu bi ih se optužilo za "fašizam" i tražila bi se i uspostavljala "veza" s franjevcima iz samostana u Duvnu, "maspokovcima" iz SR Hrvatske ili političkom emigracijom diljem svijeta. Tek što je pao Berlinski zid, u Duvnu su izbili masovni prosvjedi protiv jugoslavenske komunističke vlasti. To su bili prvi otvoreni i masovni antikomunistički prosvjedi (barem oni s hrvatskim predznakom) u socijalističkoj Jugoslaviji i zato nije čudno što su im vladajući komunisti posvetili toliku pozornost te na njih tako žestoko reagirali, posebno ako se ima na umu sva složenost situacije u zemlji i sve ono što se istodobno događalo diljem Istočne Europe, od Mađarske preko Poljske, Istočne Njemačke, Bugarske pa do Rumunjske.

SUMMARY

DUVNO AS THE HOTBED OF "CROATIAN NATIONALISM AND
CATHOLIC CLERICALISM" DURING THE LAST DECADE OF
YUGOSLAV COMMUNISM

The last decade of communist government in Bosnia and Herzegovina is marked by the weakening of the system and the concomitant strengthening of the repressive apparatus by which the government intended to preserve and stabilize itself. Following the miraculous events in Međugorje, the communists increased pressure on the Church and many priests in Herzegovina ended up in jails. Duvno became the flashpoint of repression and resistance to the regime as it is the location of the Franciscan monastery where the monthly *Naša ognjišta* [Our hearths] is published. Dozens of youth from Duvno were sentenced to prison terms, and in the early days of the 1990s the first anti-communist and anti-Yugoslav demonstrations erupted in Duvno heralding the end of communist rule and the disintegration of the Yugoslav state.

Key words: Duvno, Tomislavgrad, Church, Franciscan monks, nation, socialism, Bosnia and Herzegovina